

**ERZURUM ARKEOLOJİ MÜZESİ'NDE
BULUNAN DOKUMALAR**

Muhammed Ufuk TERZİOĞLU

Yüksek Lisans Tezi

Geleneksel Türk Sanatları Anasanat Dalı

Doç. Dr. Umbulbanu HAMİDOVA

2023

(Her hakkı saklıdır).

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
GÜZEL SANATLAR ENSTİTÜSÜ
GELENEKSEL TÜRK SANATLARI ANASANAT DALI

ERZURUM ARKEOLOJİ MÜZESİ'NDE BULUNAN DOKUMALAR
(Weavings Found in the Erzurum Archaeological Museum)

Muhammed Ufuk TERZİOĞLU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Doç. Dr. Umbulbanu HAMİDOVA

Erzurum
Kasım, 2023

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Muhammed Ufuk TERZİOĞLU tarafından hazırlanan “Erzurum Arkeoloji Müzesi’nde Bulunan Dokumalar” başlıklı çalışması 27/ 11 / 2023 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Geleneksel Türk El Sanatları Ana Sanat Dalı, Halı, Kilim ve Eski Kumaş Sanat Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı: Doç. Dr. Nevin AYDUSLU
Atatürk Üniversitesi ASLI ISLAK İMZALIDIR

Danışman: Doç. Dr. Umbulbanu HAMİDOVA
Atatürk Üniversitesi ASLI ISLAK İMZALIDIR

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Hüseyin ÖZNÜLÜER
Erzincan Üniversitesi ASLI ISLAK İMZALIDIR

Enstitü Yönetim Kurulunun .../.../....
tarih ve sayılı kararı.

Bu tezin Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin ilgili maddelerinde belirtilen şartları yerine getirdiğini onaylarım.

... / ... / 2023

Prof. Dr. Ahmet Selim DOĞAN

ASLI ISLAK İMZALIDIR

Enstitü Müdürü

ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**ERZURUM ARKEOLOJİ MÜZESİ'NDE BULUNAN DOKUMALAR**” başlıklı çalışmanın tarafımdan bilimsel etik ilkelere uyularak yazıldığını ve yararlandığım eserleri kaynakçada gösterdiğimi beyan ederim.

27 / 11 / 2023

Muhammed Ufuk TERZİOĞLU

ASLI ISLAK İMZALIDIR

- Tezle ilgili patent başvurusu yapılması / patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle Enstitü Yönetim Kurulunun/.../.... tarih ve sayılı kararı ile teze erişim 2 (iki) yıl süreyle engellenmiştir.
- Enstitü Yönetim Kurulunun/.../.... tarih ve sayılı kararı ile teze erişim 6 (altı) ay süreyle engellenmiştir.

ÖN SÖZ

İnsanların yerleşik hayata geçtikten sonraki zaman dilimi olan M.Ö. 8000'ler dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Sosyal hayatın gelişmesi sanatın da gelişmesine sebep olmuştur. Bu sayede dokuma sanatı da insan yaşamının bir parçası haline gelmiştir. Günümüzde artan araştırmalarla halı ve kilim dokuma sanatının evrimi daha önemli hale gelmiştir. Erzurum şehri, Antik Çağlardan günümüze birçok medeniyete ve topluluğa ev sahipliği yapmış ve çoğu medeniyetin uğrak yeri olmuştur. Tarih boyunca Erzurum şehrinde birçok mimarî yapı ve sanatsal eserler günümüze kadar korunmuştur.

Geleneksel Türk sanatımız, geçmişin ve bugünün kaynağını oluşturmada, ışığını ortaya çıkarmada çok önemlidir. Halılar düz dokuma kumaşlardır ve geleneksel el sanatlarında önemli bir yer tutar. Yüksek lisans tez araştırmamızda, Erzurum Arkeoloji Müzesi'nde bulunan halı ve dokuma örneklerinin Vakıf Müzesi'ne bağışlanan halı dokumaları ve satın alma yoluyla müzeye getirilen halı örnekleri ele alınmıştır. Bu örneklerin amacı: Boyutları, malzemeleri, desenleri ve kompozisyonu incelemektir. Araştırma sonucunda ise çalışmanın konusu olan "Erzurum Arkeoloji Müzesi'nde Bulunan Dokumalar" ortaya konulmuştur. Çalışmanın amacı: Bu döneme kadar bizlere ulaşan halıların özelliklerinin, dokuma örneklerinin, teknik özelliklerinin, renk, malzeme, kompozisyon ve hayvansal figürlerinin incelenmesidir.

Bilim dünyasına sunulan bu çalışmanın okuyucuya ve alan üzerinde çalışma yapanlara yararlı olması, bu zengin kültür mirasının yeterince ve bilimsel düzeyde korunması, gelecek nesillere aktarılması çalışmanın temel hedefleri arasında yer almaktadır. Tez konunun belirlenmesinde ve çalışmalarımın oluşumunda hoşgörüsünü, desteğini, bilgi, birikim ve yardımlarını eksik etmeyen danışman hocam Doç. Dr. Umbulbanu HAMİDOVA'ya, değerli jüri üyesi hocalarıma, tez çalışmamın her aşamasında tecrübesi ve bilgilerini hiçbir zaman benden esirgemeyen Dr. Ahmet Mutlu TERZİOĞLU'na, Dr. Mehmet Alpdoğan ERCİŞ'e ve Öğretim Görevlisi Yusuf Emirhan KARACA'ya teşekkür ederim.

Muhammed Ufuk TERZİOĞLU

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ ERZURUM ARKEOLOJİ MÜZESİ'NDE BULUNAN DOKUMALAR

Muhammed Ufuk TERZİOĞLU

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Umbulbanu HAMİDOVA

2023, 81 Sayfa

Erzurum, Antik Çağlardan günümüze kadar Türk İslam medeniyetinin yanı sıra birçok medeniyete de ev sahipliği yapmıştır. Erzurum, bulunduğu bölgenin öneminden dolayı tarih boyunca önem kazanmıştır. Anadolu'nun doğu bölgesinde, batı ve doğu yollarının kavşağında yer alması bölgenin tarihini şekillendirmiştir. Şehrin konumundan ötürü birçok kültürle birçok alanda etkileşimi olmuş, dolayısıyla bu etkileşim her alanda olduğu gibi halı-kilim sanatında da etkisini göstermiştir.

Yapılan bu çalışmada Erzurum Arkeoloji Müzesi'ndeki yer halısı örnekleri ele alınmıştır. Düz dokuma hasırlar, havlı dokumalar, enine ve dikey dokumalar dışında, iki veya daha fazla iplik grubunun farklı şekillerde geçirilmesiyle üretilen halı dokuma türleri görselleri ile açıklanarak literatüre kazandırılması amaçlanmıştır.

Araştırmanın evrenini Türkiye'deki arkeoloji müzelerinde yer alan dokuma örnekleri, evrenini ise Erzurum Arkeoloji Müzesi'nde bulunan 16 dokuma örneği oluşturmaktadır. Nitel desenli olan bu çalışmada yine nitel araştırma yöntemlerinden “durum tespiti (case study)” yöntemi kullanılmıştır ve betimsel bir çalışma ortaya konulmuştur.

Erzurum Arkeoloji Müzesi'ndeki dokumalar 15-20. yüzyıl arası tarihlere dayanmaktadır. Bu halı örnekleri geç döneme aittir. Müzedeki kilimler şehrin birçok bölgesinden gelmiş ve o bölgelere özgü desenler içermektedir. Müzedeki envanter kayıtlarından da anlaşılacağı üzere çeşitli bölgelerden satın almalar ve vakıf müzesine bağış olarak müzeye getirilmiştir. Konu olarak bu halılar genellikle tür, malzeme, renk, desen, boyut ve kompozisyon açısından tanıtılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Erzurum, Müze, Halı, Dokumacılık, Motif, Kompozisyon.

ABSTRACT

MASTER'S THESIS

WEAVINGS FOUND IN THE ERZURUM ARCHAEOLOGICAL MUSEUM

Muhammed Ufuk TERZİOĞLU

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Umbulbanu HAMİDOVA

2023, 81 Pages

Erzurum has been home to many civilizations as well as Turkish Islamic civilization from ancient times to the present. Erzurum has gained importance throughout history due to the importance of the region it is located in. Its location in the eastern region of Anatolia, at the junction of the western and eastern roads, has shaped the history of the region.

Due to the location of the city, it has had interaction with many cultures in many areas, so this interaction has shown its effect in carpet-rug art as well as in every field.

In this study, floor carpet samples from the Erzurum Archaeological museum were examined. Apart from plain woven mats, pile weaves, transverse and vertical weaves, it is aimed to introduce carpet weaving types produced by passing two or more groups of yarns in different ways to the literature by explaining them with visuals.

The content of the research consists of weaving samples located in archaeological museums in Turkey, and the universe consists of 16 weaving samples located in the Erzurum Archaeological museum. In this study, which has a qualitative pattern, the case study method, which is also one of the qualitative research methods, was used and it is a descriptive study.

The weavings in the Erzurum Archaeological Museum are based on the dates between the 15th and 20th centuries . These carpet samples belong to the late period. The rugs in the museum come from many regions of the city and contain patterns specific to those regions. As can be understood from the inventory records in the museum, purchases from various regions and donations to the foundation museum have been brought to the museum. As a matter of fact, these carpets have usually been tried to be introduced in terms of type, material, color, pattern, size and composition.

Keywords: Erzurum, Museum, Carpet, Weaving, Motif, Composition.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY TUTANAĞI.....	i
ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI.....	ii
ÖN SÖZ.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	viii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	x
BİRİNCİ BÖLÜM.....	1
Giriş.....	1
İKİNCİ BÖLÜM.....	3
Kuramsal Çerçeve ve İlgili Araştırmalar.....	3
Erzurum ilinin coğrafi konumu ve tarihî geçmişi.....	3
Erzurum yöresinin coğrafi yapısı.....	3
Erzurum'un tarihçesi.....	4
Erzurum arkeoloji müzesi'nin tarihçesi.....	6
İlgili Araştırmalar.....	9
Materyal ve Yöntem.....	10
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	12
Dokuma Sanatının Tanımı ve Çeşitleri.....	12
Türk Halı Sanatının Tanımı ve Tarihçesi.....	12
Türklerde halının önemi.....	17
Tarihî kökler.....	17
Sanatsal değer.....	17
Kültürel semboller.....	18
Sosyal ve ekonomik rolü.....	18
Modern dönemdeki etkisi.....	18
Halı örnekleri.....	19
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	25
Kilim Dokumalarının tanımı.....	25
Kilim.....	25
İlikli Kilim Tekniği.....	25

Sarma Konturlu Kilim Tekniği	26
Cicim Tekniği.....	27
Cicim Teknikleri	28
Seyrek Motifli Cicim Tekniği	28
Sumak Kelimesinin Tanımı	29
Sembolik Motifler	26
Nazarlık ve Muska Motifi	30
El, Parmak ve Tarak Motifleri.....	31
Göz motifi.	31
Sandık motifi.....	31
Eli Belinde Motifi	32
Geometrik Motifler	32
Yıldız motifi.....	32
Suyolu motifi.....	33
Aşk ve birleşim motifi.....	33
Bereket motifi.....	34
Hayvansal Motifler.....	34
Koçboynuzu motifi.....	34
Akrep motifi.	35
Ejder motifi.	35
Kuş motifi.	36
Kurtağzı (kurt izi, canavar ayağı) motifleri.....	36
Bitkisel Motifler	37
Pıtrak motifi.	38
BEŞİNCİ BÖLÜM	39
Erzurum Arkeoloji Müzesi'nde Tespit Edilen Dokumaların Kataloğu	38
Yakutiye Medresesi'nde Tespit Edilen Dokumalar.....	58
ALTINCI BÖLÜM.....	61
Değerlendirme Ve Karşılaştıırma.....	61
SONUÇ.....	70
ÖZGEÇMİŞ.....	76

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1.	<i>Yakutiye Medresesi (Dıştan).....</i>	7
Şekil 2.	<i>Yakutiye Medresesi Mihrap İçi.....</i>	8
Şekil 3.	<i>Erzurum Arkeoloji Müzesinin Eski ve Yeni Binası.....</i>	9
Şekil 4.	<i>Konya Selçuklu halısı, 13. yüzyıl, İstanbul, Türk İslam Eserleri Müzesi, Env: 685.15</i>	
Şekil 5.	<i>Madalyonlu Uşak halısı, 16. yüzyıl sonu, Özel koleksiyon</i>	16
Şekil 6.	<i>Gördes Düğümü.....</i>	19
Şekil 7.	<i>Sine Düğümü</i>	19
Şekil 8.	<i>16.yy Madalyonlu Holbein Halısı, Orta Anadolu</i>	20
Şekil 9.	<i>12. yy. Selçuklu Dönemi Kilimi / Konya Mevlâna Müzesi</i>	21
Şekil 10.	<i>17.yy Osmanlı Saray Kilimi, Vakıflar Halı Müzesi / İstanbul.....</i>	22
Şekil 11.	<i>17.yy Osmanlı Saray Kilimi, Vakıflar Halı Müzesi / İstanbul.....</i>	23
Şekil 12.	<i>İlikli Kilim Tekniği.....</i>	26
Şekil 13.	<i>Sarma Konturlu Kilim Tekniği</i>	27
Şekil 14.	<i>Cicim Tekniği.....</i>	28
Şekil 15.	<i>Seyrek Motifli Cicim Tekniği.....</i>	29
Şekil 16.	<i>Sumak Dokuma Tekniği.....</i>	30
Şekil 17.	<i>Nazarlık ve Muska Motifi</i>	30
Şekil 18.	<i>El, Parmak ve Tarak Motifleri.....</i>	31
Şekil 19.	<i>Göz Motifi.....</i>	31
Şekil 20.	<i>Sandık Motifi</i>	32
Şekil 21.	<i>Eli Belinde Motifi</i>	32
Şekil 22.	<i>Yıldız Motifi</i>	33
Şekil 23.	<i>Suyolu Motifi</i>	33
Şekil 24.	<i>Aşk ve Birleşim Motifi</i>	33
Şekil 25.	<i>Bereket Motifi.....</i>	34
Şekil 26.	<i>Koç Boynuzu Motifi.....</i>	35
Şekil 27.	<i>Akrep Motifi.....</i>	35
Şekil 28.	<i>Ejder Motifi</i>	36
Şekil 29.	<i>Kuş Motifi.....</i>	36
Şekil 30.	<i>Kurt Ağzı Motifi.....</i>	37
Şekil 31.	<i>Pıtrak Motifi</i>	38

Şekil 32. İliksiz Kilim Örneği - 1	40
Şekil 33. İliksiz Kilim Örneği - 1, Detay	40
Şekil 34. Halı Örneği – I, Detay (Sine Düğüm)	42
Şekil 35. Halı Örneği – I, (Sine Düğüm)	42
Şekil 36. İlikli Kilim Örneği – 2, Hayat ağaçlı kilimin kenarlığı	44
Şekil 37. İlikli Kilim Örneği – 2, Hayat ağaçlı kilimin tek mihraplı zemin	44
Şekil 38. İlikli Kilim Örneği – 2	45
Şekil 39. Halı Örneği – 2, Detay (Gördes Düğüm)	47
Şekil 40. Halı Örneği – 2 (Gördes Düğüm)	47
Şekil 41. Halı örneği – 3 (Gördes Düğüm)	49
Şekil 42. Halı örneği – 3, Detay (Gördes Düğüm)	49
Şekil 43. Cicim örneği - 1	51
Şekil 44. Cicim örneği-1, Detay	51
Şekil 45. Halı Örneği- 4, Detay (Gördes Düğüm)	53
Şekil 46. Halı örneği – 4 (Gördes Düğüm)	54
Şekil 47. Karışık Kilim Örneği – 4, Detay	56
Şekil 48. Karışık Kilim Örneği – 4	56
Şekil 49. Halı örneği – 5 (Gördes Düğüm)	58
Şekil 50. Halı örneği – 5, Detay (Gördes Düğüm)	58
Şekil 51. Yakutiye Medresesi 'nde Sergilenen İki Kilim Örneği - 1	59
Şekil 52. Yakutiye Medresesi 'nde Sergilenen Kilim Örneği -1	60
Şekil 53. Yakutiye Medresesi Kilim Örneği - 2	61
Şekil 54. Halı Örneği – 2 (Gördes Düğüm)	62
Şekil 55. Halı Örneği – 4 (Gördes Düğüm)	63
Şekil 56. Azerbaycan Kazak-Dağkesemen Halısı	64
Şekil 57. Halı örneği – 5 (Gördes Düğüm)	65
Şekil 58. Azerbaycan Devlet Milli Halı ve Halk Sanat Müzesi 'nde bulunan halı bilgileri (Açma-Yumma)	66
Şekil 59. Karabağ gurubu “Açma-Yumma” halısı	66
Şekil 60. Halı Örneği – I (Sine Düğüm)	67
Şekil 61. Türkmen halısı	68
Şekil 62. İlikli kilim örneği-2	69

KISALTMALAR DİZİNİ

Cm.	: Santimetre
ed.	: Editör
gr.	: Gram
haz.	: Hazırlayan
haz.	: Hazırlayan
Karş.	: Karşılaştırma
Kat.	: Katalog
kg.	: Kilogram
M.	: Miladi
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
mm.	: Milimetre
no.	: Numara
s.	: Sayfa
T.C	: Türkiye Cumhuriyeti
v.b.	: Ve Benzeri
YY. / yy.	: Yüzyıl / yüzyıl

BİRİNCİ BÖLÜM

Giriş

Türk kültürünün en eski sanat alanlarından birisi olan dokumacılığın tarihi Neolitik Dönem'e kadar uzanmaktadır. Yetkin (1974). Neolitik dönemden itibaren büyük yol kat etmiştir dokumacılık sanatı. "Göçebe olarak varlıklarını sürdüren toplulukların zor doğa şartları karşısında oluşan ihtiyaçları ve aynı zamanda doğanın sunduğu mevcut imkânlarla dokumacılığı geliştirmişlerdir. Dokumacılığın doğduğu, varlığını sürdürdüğü ve oradan da dünyaya yayıldığı coğrafyanın Türkistan bölgesi olduğu kabul edilmektedir." şeklinde ifade edilmektedir (Yetkin, 1991, aktaran Günday, 2023).

Günümüzde dokumacılık, insan ihtiyaçlarını karşılamak, çeşitli doğa koşullarından ve dış etkenlerden kendini korumak amacıyla yapılan bir sanat olmakla birlikte modern yaşamın da bir parçası haline gelmiştir. Türkler eski geleneklerinden biri olan dokuma sanatını, gittikleri her yerde hayatın her alanına yayarak diğer kültürlerle de etkileşim içerisine sokmuşlardır. Dokumanın en etkili kollarından biri olan ve geleneksel el sanatları içerisinde önemli bir yere sahip düz dokumalar renkleri, desenleri ve kompozisyonuyla kültürümüzün devamını ve Türklerin yerel ve kültürel kimliğini yansıtmaktadır. Aktarılmış kültür olarak muhafaza etmemiz, geliştirmemiz ve sanat alanının sürekliliğini sağlamak adına gelecek kuşaklara aktarmakla mükellef olduğumuz dokumacılık, Türk kültürünün ve sanatının en önemli değerlerinden birisidir.

Bu araştırma, kent yaşamının değişen doğasını halı ve kilim dokumalarının önemini, bu kavramın geleneksel insan yaşamında önemsiz gibi görünen ancak önemli olan bu ilişkiyi nasıl etkilediğini vurgulamaktadır. Bu araştırmanın esas önemi: Düz dokumanın günümüzde birçok alanda hala dokunuyor olması, gelenek ve kültürümüzün devam ettiğini ve bu kültürün gelecek nesillere aktarılacağını göstermesidir. Kilim, sicim, zili ve sumak gibi yaygılar düz dokumalar olarak kabul edilir ve halı ürünleri ise dokumanın önemli dallarından biridir. Geçmişte yaşamın bir parçası olan dokuma sanatı, modern yaşamda giderek önemini yitirmeye başlamıştır. Günümüzde bölgede el dokumacılığının gerilemesi, teknolojinin ilerlemesi, fabrika dokumalarına geçilmesi ve konuyla ilgili araştırmaların yapılmaması bunun başlıca nedenleridir. Bu araştırmanın amacı: Bilim camiasında dokuma konusunda araştırmalar yapmak, bilimsel çalışmalarla sürekliliğini sağlamak ve farklı araştırmalarla birleştirilerek gelecek nesillere daha kalıcı bir şekilde aktarmaktır. Çalışmada incelenen dokumalar, çeşitli müze, cami ve şahıslardan toplanıp Erzurum Arkeoloji Müzesi'ne getirilen eserlerden

oluşmaktadır. Bu bağlamda Erzurum Arkeoloji Müzesi'nde ve müze koleksiyonuna dâhil, 14. yüzyıla ait Erzurum Yakutiye Medresesinde sergilenen toplamı 11 dokuma rneği olarak incelenmiştir. Müze koleksiyonundaki halı ve kilim örneklerinden çalışma kapsamında katalog yapılan eser sayısının genel olarak 15-20. yüzyıllara ait olduğu tespit edilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

Kuramsal Çerçeve ve İlgili Araştırmalar

Erzurum ilinin coğrafi konumu ve tarihî geçmişi.

Erzurum ili, Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer almaktadır. “Doğu Anadolu bölgesinde yer alan Erzurum ili, yaklaşık 40 N paraleli ile 41 E meridyeni üzerinde bulunmaktadır” (Çağlayan, 2020). Kuzeyde Bayburt, Gümüşhane ve Erzincan; doğuda Ağrı, güneyde Muş ve Bitlis, batıda Bingöl ve Erzincan illeriyle komşudur. İl, yüzölçümü bakımından Türkiye'nin en büyük yedinci ilidir. Erzurum, tarih boyunca birçok medeniyetin etkisi altında kalmış ve stratejik bir konumda yer aldığı için önemli olaylara sahne olmuştur.

Erzurum il merkezi, Palandöken dağlarının kuzey eteklerinde hafif eğimli yüzeyler üzerinde kurulmuştur. Şehrin yerleşim sahasında zamanın akışı içinde genişlemeler olmuştur. Bir taraftan güneyde Palandöken dağları eteklerindeki tepelik alanlara doğru genişleyen şehir, öte yandan da kuzey-kuzeybatı ve batıda Erzurum Ovası düzlükleri üzerinde genişlemektedir.

Şehrin ilk yerleşim alanı olan Erzurum Kalesi çevresinde ortalama yükseklik 1950 m'nin altında olduğu halde, bugün en yüksek yerleşim bölgesi olan Kayakyolu semtinde yükseklik 2050- 2100 metre kadardır. Şehrin kuzeyindeki demiryolu hattının alt taraflarında olan yerleşim bölgelerinde ortalama yükseklik 1750 ile 1800 m. dolaylarındadır (Çağlayan, 2020).

Erzurum yöresinin coğrafi yapısı.

Erzurum yöresi genel olarak karasal iklimin etkisi altındadır. Kışlar soğuk ve kar yağışlı, yazlar ise sıcak ve kurak geçmektedir. Yerleşim yerinin rakımının yüksek olması nedeniyle bölgede yılın önemli bir kısmı karlı ve yağışlı geçer. Kış aylarında sık sık don olayları görülürken yaz aylarında ise sıcaklık düşmektedir. Bu iklim koşulları, bölgenin tarım ve hayvancılık faaliyetlerini etkilemektedir. Erzurum yöresinin coğrafi yapısı oldukça çeşitlidir. Genel olarak yüksek dağlar, yaylalar, vadiler ve platolardan oluşmaktadır. Bölgenin en yüksek dağlarından olan Büyük Ağrı Dağı ve Palandöken dağları kış turizmi açısından da büyük bir öneme sahiptir. Erzurum yöresi, birçok önemli su kaynağına ev sahipliği yapmaktadır. Bu su kaynakları, bölgedeki tarım faaliyetlerini ve içme suyu ihtiyacını karşılamaktadır. Karasu, Aras ve Murat nehri bölgenin önemli akarsularındandır. Erzurum yöresinin bitki örtüsü, iklim koşullarına bağlı olarak farklılık göstermektedir. Yörede yüksek rakımlara uyum sağlamış bitki türleri görülmektedir. Ayrıca bozkır bitki örtüsü de bölgenin bazı kesimlerinde yaygındır.

Erzurum yöresi tarım ve hayvancılık açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Yüksek rakımlı yaylalar, hayvancılık için elverişli alanlar oluştururken düşük rakımlı vadilerde tarım faaliyetleri gerçekleştirilmektedir.

İki coğrafi bölgede toprakları bulunan Erzurum İlinin arazi büyüklüğü, yaklaşık 25.066 km² kadar tutar. Bu toprakların kuzey kesimi yani İspir, Narman, Oltu, Olur, Pazaryolu, Tortum ve Uzundere ilçelerinin toprakları, Karadeniz bölgesinin Doğu Karadeniz sınırları içinde kalmaktadır. Ancak bu kesim, il topraklarının yaklaşık %30'luk bir payını oluşturur. Geriye kalan %70 gibi önemli bir pay, Doğu Anadolu Bölgesi dâhilinde yer alır. İl, arazi büyüklüğü bakımından, sırayla Konya, Sivas ve Ankara illerinden sonra, Türkiye'nin 4. büyük ili konumundadır (<https://www.erkurumtb.org.tr/sayfa-47-erkurumun-cografı-yapısı>).

“Erzurum şehri, Doğu Anadolu'nun en engebeli kesiminde, sıra dağlar arasında teşekkül etmiş, iki ovadan birisi olan Erzurum Ovasının güneydoğusunda kurulmuştur. Deniz seviyesinden yüksekliği ortalama 1950 metredir.” (Karpuz, 1993).

Erzurum'un tarihçesi.

Şehir civarındaki yerleşim merkezlerinin tarihini MÖ. 4000'lere kadar götürmek mümkündür. Pulur, Tufanç, Sos ve Cinis gibi höyüklerden elde edilen zengin arkeolojik buluntular, bölgenin geçim şartları, yerleşim biçimleri, ekonomisi ve çevresiyle olan ilişkileri hakkında bize önemli ipuçları vermektedir. Anlaşıldığı kadarıyla bölgeye öncelikle Hattiler, Hititler, Hurriler ve Urartular; daha sonra ise Kimmerler, Saka (İskit) Türkleri, Medler, Persler, Makedonyalı İskender, Selevkoslar, Partlar, Romalılar, Sasaniler, Araplar, Gürcüler, Saltuklular, Selçuklular, Moğollar, İlhanlılar, Karakoyunlular, Timurlular, Akkoyunlular, Safeviler ve Osmanlılar hâkim olmuştur (<https://erkurum.ktb.gov.tr/TR-56064/tarihce.html>).

“Erzurum, Roma İmparatorluğu öncesinde ‘Karaz’, ‘Karin’ (Garin), ‘Karana’ isimleriyle anılmıştır. Yunanlı tarihçi ve coğrafyacı Strabon, Erzurum'dan “Karanitis” ismiyle bahseder.” (Strabon, 2000). Günümüzdeki yerleşim alanında, Doğu Roma İmparatorluğu döneminde yeni kurulan şehre, II. Theodosius'a ithafen “Theodosiopolis” (Theodosius'un şehri) ismi verilmiştir. Türklerin Anadolu'da egemen olmasının ardından şehrin adı “Erzen”, “Arzen”, “Erzen'ür Rum”, “Erzen-i Rum”, “Arz-ı Rum”, “Erz-i Rum” gibi isimlerle anılmış, daha sonra günümüzde kullanılan “Erzurum” adını almıştır.

Yapılan çalışmalar sonucunda elde edilen bilgilere göre Erzurum Aziziye (Ilıca) ilçesi yakınlarında bulunan Karaz Hoyuğu, ilk yerleşim yeri olarak kabul edilmektedir. Erzurum Ovası civarındaki bu kır yerleşimleri, M.Ö. 4 binli yıllara uzanmaktadır. “İlk yerleşimlerin Erzurum ovası çevresinde olduğu, yapılan Karaz, Pulur ve Güzelova Kazıları” (Kürkçüoğlu, 2007) neticesinde tespit edilmiştir. “Bölgedeki kazılarda, Tunç Çağı yerleşimlerine rastlanmış, insanların tarım ve hayvancılıkla uğraştığı ortaya çıkmıştır. Bu kazılar sonucu edinilen bilgilerin doğrultusunda yerleşim, Erzurum Ovası ve civarının coğrafi şartlarına uygun bir şekilde bu bölgelerde devamlılık göstermiştir” (Kürkçüoğlu, 2007). “M.Ö. 3000'lerde bölgede,

Doğu Anadolu'nun büyük bir bölümünde varlık gösteren Hurriler görülmektedir” (Pehlivan, 1984). M.Ö. 2000 yılının ortalarından sonra Hayaşa ve Azzi Krallıkları, M.Ö. VII. yüzyılın başlarında ise Urartu Krallığı bölgede egemenlikleri sürdürmüştür. Önce Kimmerlerin sonrasında İskitlerin saldırıları sonucu güç kaybeden Urartular, zamanla topraklarını kaybetmeye başlamış, M.Ö. VI. yüzyılda ise Medler tarafından egemenliklerine son verilmiştir. Medlerden sonra bölgeye sırasıyla Persler ve Partlar egemen olmuştur. “Partlar’ın Doğu Anadolu’ya hâkim oldukları dönemde Roma İmparatorluğu, bölgeye yayılma çabası içerisindeydi. Partlar, Roma İmparatorluğu’nun akınları karşısında çaresiz kalarak, M.Ö. 66 yılında Romalıların egemenliğini kabul etmiştir.” (Özdoğan, 2008). Erzurum ve çevresi, Roma ve İran arasında yaşanan savaşların temel sebebi olmuştur. İranlı Sasaniler, kentin Doğu Roma topraklarına dâhil olmasından sonra da saldırılarına devam etmiştir. Roma İmparatorluğu’nun bölgedeki hâkimiyeti, imparatorluğun 395 yılında Doğu ve Batı Roma olarak bölünmesine kadar devam etmiştir. İmparatorluk dağıldıktan sonra Doğu Roma topraklarının hâkimiyetinde kalan Karin (Erzurum), imparatorluk için büyük önem arz eden bir serhat şehri olmuştur.

Bu bölgede, Kafkasya’dan ve Sasaniler’den gelmesi muhtemel saldırılara karşı daha dayanıklı kalelere ihtiyaç duyulduğundan II. Theodosius (408-450), önemli Doğu Roma generallerinden Anatolius’u bu bölgede bir şehir inşa etmekle görevlendirmiştir. General Anatolius tarafından, bir garnizon ve sınır kumandanlığı merkezi olarak 415-422 yılları arasında bir şehir inşa edilip şehircilik ve imar faaliyetlerine verdiği önemden ötürü şehre, kurucusuna ithafen “Theodosiopolis” adı verilmiştir (TSK).

Müslümanlar ve Bizanslılar tarafından belirli dönemlerde el değiştiren Erzurum, Malazgirt Zaferi’yle (1071) birlikte Saltukluların egemenliğine geçmiştir. Daha sonra sırasıyla Selçukluların ve Moğolların egemenliği altında kalmıştır. Moğolların bölgeyi terk etmesiyle büyük bir güç olan İlhanlılar, yönetimde etkin olmuştur. Erzurum, İlhanlılardan sonra sırasıyla, Eretna Beyliği’nin, Karakoyunluların ve 1456’dan sonra Akkoyunlular’ın idaresine geçmiştir. Daha sonraları bu devlet yıkılmış ve Safeviler şehre hâkim olmuştur. “Safeviler ve Osmanlı Devleti arasındaki yoğun muharebelerden sonra Yavuz Sultan Selim Dönemi’nde 1514 senesinde Erzurum Osmanlı topraklarına katılmıştır.” (Gündoğdu, 2010).

Erzurum’un Türkler için önemli bir şehir olmasının diğer nedeni ise konumunun ticarete oldukça elverişli olmasıdır. Şehrin, İpek Yolu’nun önemli bir kolu olarak, ticaret yollarının bulunduğu bir merkezde konumlanması önemini artırmıştır. Osmanlı İmparatorluğu, dini ve ticari yapılar inşa ederek şehrin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Günlük ve transit ticarete önem verilmiş, şehrin birçok yerine pazarlar, çarşılar ve hanlar inşa edilmiştir. Erzurum, Kanuni

Sultan Süleyman döneminde Anadolu'yu Karadeniz'le buluşturan yolların kesiştiği bir şehir olmuş, askeri ve ticari bakımdan önemli bir merkez haline gelmiştir.

93 Harbi sırasında (1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı), Aziziye Tabyaları'nda Ruslara karşı asker ve halk ciddi bir direniş göstermişlerse de ilerleyen süreçlerde Anadolu'da kurulmak istenen Ermeni devleti için Rusların destek ve kışkırtmalarıyla, Ermenilerin bölgedeki saldırıları hızlanmıştır.

Kurtuluş Savaşı'nın başlaması için halkı örgütlemek adına, Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde önemli şehirlerde kongreler düzenlenmiştir. 23 Temmuz 1919'da yapılan Erzurum Kongresi bu kongrelerden biri olmuştur. Kongrede, yeni kurulacak ülkenin temellerini oluşturan (vatan toprağının bütünlüğünün korunması ve mandanın kabul edilemeyeceği vb.) önemli kararlar alınmıştır.

“Cumhuriyetin 1923'te ilan edilmesinin ardından, savaşlar nedeniyle tahrip olmuş ve maddi imkânlardan yoksun olan Erzurum, XX. yüzyılın ortalarına kadar büyük bir gelişme gösterememiştir. Şehir, hane, dükkân sayısı ve nüfus olarak XX. yüzyılın başlarındaki rakamlara ancak 1940 yılının ortalarında ulaşabilmiştir.” (Küçükuşurlu, 2008). Cumhuriyetle beraber önemli birtakım imar çalışmalarıyla şehir tekrar inşa edilmeye başlamıştır. 1924 yılında Cumhuriyet Caddesi, Cumhuriyet Oteli ve Cumhuriyet Sineması'nın açılmasıyla şehirde sosyal yaşam hareketlenmeye başlamıştır. İş Bankası ve Ziraat Bankasının hizmet vermeye başlamasıyla şehirde önemli ölçüde ekonomik bir hareketlilik yaşanmıştır.

Savaşta yıkılan surlardan boşalan alanlarda yeni yerleşim alanları, kara yolları yapılandırılmıştır. 1939 yılında demiryolunun Erzurum'a gelmesiyle, doğu kentlerinin batı kentleriyle olan bağlantısı kolaylaşmıştır. 1957 yılında Atatürk Üniversitesinin kurulması, şehri bölgenin eğitim merkezi haline getirmiştir. Endüstriyel kalkınmada ve istihdamda son derece önemli olan Ilıca Şeker Fabrikası ve Aşkale Çimento Fabrikası kurulmuştur.

Erzurum Arkeoloji Müzesi'nin tarihçesi.

Erzurum ve çevre illerden getirilen birçok eserin sergilendiği müze, ilk olarak 1944 yılında Yakutiye Medresesi'nde faaliyete geçmiştir. 1947 yılında Çifte Minareli Medrese'ye taşınan müze, 1968 yılında yeni yapılan binasına taşınarak hizmet vermeye devam etmiştir. 1994 yılında ise Yakutiye Medresesi Türk-İslam Eserleri ve Etnografya Müzesi'nin açılmasıyla birlikte yeni yapılan müze binası Arkeoloji Müzesine dönüştürülmüştür (<https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44086/erzurum-muze-mudurlugu.html>).

Erzurum Arkeoloji Müzesi, 6000 m²'lik alan ve bodrum katı üzerine iki katlı olarak inşa edilmiştir. Günümüzde ise mevcut bina kentin arkeolojik potansiyelini yansıtmakta yetersiz kaldığı için, modern müze anlayışına uygun yeni bir binanın yapımına başlanmıştır.

Müze salonlarında, bölgede yaşamış toplumların kültürel gelişimi, üretimi, yaşam tarzı, sanatı, dini inançları ve gelenekleri gibi birçok konuda ziyaretçilere bilgi sunan eserler teşhir edilmektedir. Kronolojik sıralamayla: Tabiat tarihiyle ilgili fosil ve taş aletler, Erken Tunç Çağı (Karaz Kültürü) eserleri, II. bin Transkafkas boyalıları, Urartu Dönemi eserleri ile Roma ve Hellenistik Döneme ait eserler sergilenmektedir (<https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44086/erzurum-muze-mudurlugu.html>).

Erzurum Yakutiye Medresesi

Şekil 1

Yakutiye Medresesi dıştan görünümü

(Fotoğraf : Terzioğlu, 2023)

Yakutiye Medresesinde Sergilenen Kilim Örnekleri

Şekil 2

Yakutiye Medresesi mihrap içi

(Fotoğraf : Terzioğlu, 2023)

Şekil 3

Erzurum Arkeoloji Müzesinin Eski ve Yeni Binası

(T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı)

Üç Kümbetler mevkiinde yeni ve modern müze hizmet binasının yapımı devam etmekte olup, yapımı tamamlandıktan sonra Erzurum Arkeoloji Müzesi yeni hizmet binasında ziyaretçilerine açılacaktır (<https://erzurum.ktb.gov.tr/TR-56083/muzeler-ve-orenyerleri.html>).

Erzurum Arkeoloji Müzesi, sadece tarih ve kültür hakkında bilgi sunmakla kalmayıp aynı zamanda öğrenme fırsatları sunmaktadır. Ziyaretçilere, arkeolojinin ve geçmişin nasıl araştırıldığı, eserlerin nasıl korunduğu ve sergilendiği konularında bilgi vermektedir.

İlgili Araştırmalar

Oskay 2017’de yapmış olduğu “Gürcistan Ulusal Müzesi’nde bulunan düz dokuma örnekleri” başlıklı doktora tezi çalışmasında Gürcistan Ulusal Müzesi’nde 18, 19 ve 20. yüzyıla ait dokuma örneklerini incelemiştir. Çalışmaya konu olan dokumalar katalog düzeninde ele alınarak cins, malzeme, renk, ebat, motif ve kompozisyon yönleriyle tanıtılmaya çalışılmış; Bezayağı, dimi, kilim, cicim, sumak, zili, ladı, şedde ve verni (verneh) gibi dokuma teknikleri kullanılarak yer yaygıları, heybeler, mafraş, torbalar, örtüler, tuz torbalarının at çullarından oluştuğunu tespit etmiştir. İncelenen dokuma örneklerinin Anadolu’ya ait dokumalarla benzerlik ve farklılıkları tespit edilmeye çalışılmıştır (Oskay, 2017).

Tuzcu, “Tarsus Yöresi Dokuma Örnekleri” başlıklı yüksek lisans tezinde Tarsus’un Hacı Hamzalı, Alibeyli, Darıpınarı, Taşçılı, Yanıkkışla ve Gülek Yaylası, Çamlıyayla köylerinden elde edilen dokuma örnekleri teknik, hammadde, kullanım amacı, renk, motif ve kompozisyon açısından katalog oluşturularak incelenmiş ve her bir dokuma ayrı ayrı inceleme formlarına işlenmiştir (Tuzcu, 2022).

“Kolan ve Çarpana Dokuma Örneklerinin İncelenmesi: Antalya Müzesi örneği” başlıklı çalışmasında Antalya Müzesi’nde yer alan 65 adet kolan ve çarpana dokuma, doküman analizi yönteminden yararlanılarak doküman numarası, müzeye geliş tarihi, müzeye geliş şekli,

müzedeki yeri, dokuma malzemesi, dokuma boyutu, dokuma tekniği ve dokumanın tamamlayıcı özelliklerini ayrıntılı bir şekilde verilmiştir (Kaya, 2021).

“Kastamonu El Dokumacılığı ve Üretilen Dokumaların Bazı Özellikleri ile İşletme Teknikleri Üzerine Bir Araştırma” başlıklı doktora tez çalışmasının örneklem grubunu, Kastamonu yöresinde geçmişten kalan 80 adet dokuma örneği ile günümüzde üretilmiş 54 adet dokuma örneği oluşturmaktadır. Kastamonu'da geçmişte yöresel dokumaların halkın günlük ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla dokunduğu, günümüzde ise -geleneksel kullanım alanlarından farklı olarak- ev dekorasyonunda kullanılmak üzere dokunduğu belirlenmiştir (Yetim, 2004).

Bilici'nin (2000) yapmış olduğu “Nahçıvan Etnografya Müzesi`ndeki Düz Dokumalar ve Anadolu Dokumaları ile Karşılaştırılması” isimli yüksek lisans tez çalışmasında, Nahçıvan Etnografya Müzesi'nde bulunan 28 dokuma örneği (katalog numarasına göre): Yöre tespiti, renk, desen, uygulanan dokuma tekniği, malzeme, kompozisyon gibi teknik özellikleri bakımından incelenmiştir. İncelenen örneklerin yöresel, estetik ve teknik özellikleri tespit edilerek bu dokumaların Türk dokuma sanatı içerisindeki yeri belirlenmeye çalışılmıştır.

Hatipoğlu'nun (1997) yapmış olduğu “Erzurum Müzesindeki Halı ve Kilimler” adlı yüksek lisans tez çalışmasında, Erzurum Müzesinde bulunan 25 halı ve kilim örneği (katalog numarasına göre) teknik, yöresel, malzeme, desen bağlamında incelenmiştir.

Materyal ve Yöntem

Çalışma konusunun belirlenmesi sırasında önce Erzurum ili ve Erzurum Arkeoloji Müzesi gezilmiş, kontroller sonrasında tezde yer alan halı örneği sayısının yeterli olduğu değerlendirilmiştir. Kilim türlerinin yeterliliği, çalışmanın konusunu belirlememize ve içerik bölümünü hazırlamamıza yardımcı olmuştur. Erzurum Arkeoloji Müzesinde bulunan gerekli metinler, halılar, malzeme, renk, desen, boyut ve teknik açısından kontrol edilmiştir. Halı örnekleri için envanter kayıtlarına bakılarak müzeye ne zaman ve nasıl geldiği öğrenilmiştir. Bu ana aşamalardan geçtikten sonra tez konusuna ilişkin literatür taraması yapılmış ve birçok kaynak elde edilmiştir.

Yapılan araştırma betimsel bir çalışma olup nitel araştırma yöntem ve tekniklerinden “durum çalışması (case study)” yöntemi kullanılmıştır. “Nitel araştırmayı, gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel bilgi toplama tekniklerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlamak mümkündür.” (Yıldırım, A. 1999, s.10).

Tez çalışmasının ilk bölümü Erzurum'un coğrafi yapısını ve tarihini kapsamaktadır. “İkinci Bölüm”de dokuma sanatının tanımı ve çeşitleri hakkında bilgiler verilmiştir. “Üçüncü Bölüm”de: Kilim, kilim dokuma teknikleri, dokumalarda görülen desenler, sembolik motifler ve hayvansal motifler görselleriyle birlikte tanıtılarak bilgi verilmiştir. Çalışmanın “Dördüncü Bölüm”ünde ise katalog oluşturularak Erzurum Arkeoloji Müzesi’nde tespit edilen 11 dokuma örneği detaylı olarak incelenmiştir. Katalog bölümünde sırayla her numune: Katalog numarası, envanter numarası, müze varış tarihi, temel yeri, dokuma türü, teknik, tarih, ebat, kullanılmış renkler, kullanılan desenler, kalite başlıkları altında bilgiler verilmiş, “Dokumanın Tanımı” başlıkları altında kilim örnekleri detaylı olarak anlatılmıştır. Müzede tespit edilen halı dokumalarının genel özelliklerinden bahsedilmiş, renk, kompozisyon ve teknik açısından değerlendirmeler yapılmıştır. “Sonuç” bölümünde ise çalışmada incelenen eserlere ilişkin bilgiler özetlenmiş ve ortaya çıkan sonuçlar doğrultusunda önerilerde bulunulmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Dokuma Sanatının Tanımı ve Çeşitleri

Dokuma sanatı, iplikleri bir araya getirerek kumaş, halı, kilim, giysi ve diğer tekstil ürünlerinin üretildiği bir el sanatıdır. Güleş (2020) dokumayı: “İnsan yaşamının giyinme ihtiyacını karşılamak için üretilmeye başlayan, kültürel faaliyetler ile sanat anlayışı içerisinde yer almasıyla özgün yorumlanan ve toplumların tekstil tarihlerini yansıtmaları açısından tarihi belge olarak değerlendirilmektedir.” şeklinde ifade etmiştir. Dokuma sanatının amacı çeşitli iplikleri, telleri veya lifleri birbirine geçirerek düzenli desenler, motifler ve dokular oluşturmaktır. Dokuma, tarih boyunca farklı kültürlerde geliştirilmiş ve çeşitli tekniklerle uygulanmış bir sanat alanıdır. Dokuma işlemi genellikle bir dokuma tezgâhı kullanılarak gerçekleştirilir. Bu tezgâhlar, iplikleri birbirine geçirme, kapatma ve desen oluşturma süreçlerini kolaylaştıran özelliklere sahiptir. İki ana iplik türü olan “atkı” ve “çözü”, dokuma tezgâhı üzerinde özel bir düzenlemeye tabi tutulur. Atkı, çözü ipliklerinin arasından geçirilir ve böylece kumaşın oluşturulması sağlanır. Dokuma sanatında, farklı coğrafyalarda ve kültürlerde kendine özgü tarzlar, desenler ve teknikler geliştirilmiştir. Örneğin; Kilim dokuma, jakar dokuma, keçe dokuma gibi farklı tekniklerle farklı ürünler üretilebilir.

Dokuma sanatının ana öğeleri şunlardır:

Atkı ve Çözü: İpliklerin birbirine geçirildiği ana iki iplik türüdür. Atkı, çözü ipliklerinin arasından geçirilir ve kumaşın yüzeyini oluşturur.

Dokuma Deseni ve Motifleri: Atkı ve çözü ipliklerinin düzenlemesiyle oluşturulan desenler ve motifler, dokumanın estetik ve tasarım yönünü belirler.

Dokuma Tezgâhı: Dokuma işlemi, genellikle özel olarak tasarlanmış dokuma tezgâhları kullanılarak gerçekleştirilir. Bu tezgâhlar, iplikleri geçirme, germe ve düzenleme işlemlerini kolaylaştırır.

Dokuma sanatı hem tarihsel bir değere hem de sanatsal bir ifade biçimine sahiptir. Geleneksel dokumalar kültürel mirası yansıtırken modern dokumalar da yenilikçi tasarım anlayışını yansıtabilir. Bu sanat dalı, insan elinin yaratıcılığını ve becerisini ürünlere yansıtan kapsamlı bir sanat türüdür.

“İnsanoğlunun günümüzden yaklaşık 10 bin yıl önce yerleşik hayata geçerek hayvanları evcilleştirmesiyle birlikte dokumacılık sanatı da doğup gelişmiştir.

Dokumacılık ilk başlarda insanoğlunun gereksinimi sonucu doğmuş olsa da daha sonraları gelişip zenginleşerek ihtiyaç olmaktan çok, tüm yaşam biçiminde yer bulan sosyal ve sanatsal bir kimlik olmuştur. Dolayısıyla halı ve diğer dokuma yaygılar, toplumun kültürünü, inanç, gelenek ve göreneklerini yansıtan çok önemli belgelerdir. İnsanoğlu nasıl ki mezar taşlarına, dikili taşlara, abide ve sanat yapıtlarına inançlarını simgelemişlerse aynı şekilde birtakım sembollerle inanç ve geleneklerini halı ve kilimlere de aktarmışlardır.” (Kardeşlik, 2010).

İnsanlık tarihinin en eski sanatlarından biri hiç şüphesiz dokuma sanatıdır. Dokuma, liflerin iplik haline getirilmesinin bir sonucu olan eğirme ile başlar (Aytaç, 1982).

Diğer bir sanat alanı olan halı sanatı ise en başından beri Türklerle ilişkilendirilmiştir. Kilim ve halılar, ana malzemesi yün olduğundan koyun yetiştiren topluluklarla ilişkilendirilir ve Türklerin yaşadığı hemen her bölgede bulunur. Halı tekniği Büyük Selçuklu döneminde diğer ülkelere, İslam dünyasına, daha sonra da Türkler tarafından tüm dünyaya tanıtılmıştır. Ancak Büyük Selçuklulara ait halı örnekleri mevcut değildir. 20. yüzyıla kadar gelişmemiş en eski halı sanatı Anadolu Selçuklularından kalma Konya halılarıdır (Yıldırım, R. 2019). Dokumacılık, eski çağlardan beri insanın en önemli mesleklerinden biri olarak kabul edilmiştir. Günümüzde "örgü" kelimesi birçok kaynaktan eski "Tokimak" ve "Tokmak" kelimelerinin fiili olarak kullanılmaktadır (Genç, 1997). Örgüyü oluşturan ve dikey olarak uzanan ipliklere "Çözü," "Arış," "Direzi" vb. adlar verilir (Ergüder, 2009). Dokuma eğirme ile başlar. Eğirme, liflerin iplik haline getirilmesiyle başlar, bitkisel lifler elle eklenir ve bükülür. Çeşitli kaynaklar dokumacılığın ilk örneğinin Neolitik Dönem'e (Cıvalı Taş Devri) ait olduğunu söylemektedir. İplik imalatında kullanılan malzemelerin birçoğunun da bu döneme ait olduğu bilinmektedir. Dokumanın temeli, dikey ve yatay eksenlerde yer alan çizgilerin kesişmesiyle oluşan dokumalardır. En basit dokuma şekline bez veya düz dokuma denir.

Halı ve kilimler bazen gelinlerin çeyizinde yer almış, bazen sevgilisini kaybetmiş veya sevgilisine özlem duyan geç kızların sırdaşı olmuştur. Kimi zaman kalemi olmayan şairin dili, bazen iki düşmanı dost yapan barışın sembolü, bazen kral ve padişahların en değerli hediye aracı, bazen de güç ve kudretin ifadesi olmuştur. Dünya hayatında bu kadar zengin bir kültür birikimine sahip olan halı ve kilimler elbette ki ölümden sonraki hayat için de önem taşıyacaktır. Bazı antik kaynaklarda ölümlerin evden mabede oradan da mezara kadar halı veya kilim üzerinde taşındığı kaydedilir. Ayrıca Anadolu'nun bazı yörelerinde ölümlerin mezar tabanına halı ve kilim serildiği yapılan arkeolojik kazılarla tespit edilmiştir.” (Kardeşlik, 2010).

Dokumalar yatay (atkı) ve dikey (çözü) ipliklerin arasından, üstünden ve altından geçirilmesiyle oluşturulur. İpliğin (atkının) bir desen halinde gerdirilmesiyle elde edilmesi atkı dokuma, dik ipliklerle elde edilen diğer dokumalara ise çözü dokuma denir (Deniz, 2000). Dokumacılığın tarihine bakarsak ilk olarak karşımıza Anadolu çıkmaktadır. “Konya-Çatalhöyük yerleşiminde yapılan arkeolojik kazılarda M.Ö.7 bin yıla tarihlenen dokuma ağırşakları ve iğnelerin bulunması, ayrıca dokuma parçacıklarının ele geçmesi dokumacılığın

insan hayatında yerini aldığını kanıtlamaktadır. Eskişehir-Gordion kazılarında da M.Ö.8.yüzyıla tarihlenen geometrik desenli yün ve keten dokuma parçaları bulunmuştur” (Kardeşlik, 2010). Anadolu halı sanatının ilk önemli eserleri 13. ve 14. yüzyıllarda Anadolu Selçuklu döneminde Konya, Beyşehir, Aksaray ve Sivas’ta dokunmuştur. Selçuklu halıları renk ve süsleme açısından ön plana çıkmaktadır.

Selçuklu halıları hakkında Kardeşlik (2010) şu bilgileri vermişti:

“Selçuklu halılarının en karakteristik özelliği geniş bordür ve iri kûfi yazı dekorudur. Selçuklu halılarına anıtsal bir nitelik kazandıran bu kûfi yazı, başlangıçta uçları ok başı biçiminde üçgenlerle sonlanan katı bir biçimde iken, daha sonra değişimlere uğrayarak 14. yüzyılda örgülü ve çiçekli kufi olarak devam eder. Kûfi bordür dışında Selçuklu halılarında baklavalılar, sekiz köşeli yıldızlar ve uçları çengelli sekizgenler gibi motifler zemin kompozisyonunu oluşturur. Ana zemini dolduran bu motifler sonsuzluğu ifade edecek şekilde yan yana ve üst üste sıralanmıştır. Venedikli tüccar Marco Polo, İslam tarihçisi Ebul Fida ve ünlü seyyahlardan İbn-i Batuta, 13. yüzyılda Konya, Beyşehir, Aksaray ve Sivas’ta dokunan Selçuklu halılarından övgüyle bahsederler ve bu halıların dünyanın dört bir tarafına ihraç edildiğini belirtirler. Dünyada çok az sayıda kalmış olan Anadolu Selçuklu halılarının en önemli grubu, Konya Grubu’dur. Bu grup, Konya Alaaddin Camii’nden gelen ve bugün Türk-İslam Eserleri Müzesi’nde sergilenen 8 adet halıdır. Bu grubun dışında Mısır Fustat’ta (eski Kahire) küçük parçalar halinde bulunan ve dünyanın değişik müzelerinde sergilenen 7 adet Anadolu Selçuklu halı parçaları vardır. Bu iki grup dışında bir de Beyşehir Eşrefoğlu Camii’nde bulunan 4 adet halı, Anadolu Selçuklularından günümüze kalabilmiştir. Beyşehir grubundan 3’ü Konya Etnografya Müzesi’nde 1’i de ‘Keir’ adı verilen özel koleksiyondadır. ‘Tibet Grubu’ adı verilen ve 13–14.yüzyıllarda Anadolu’da dokunup Orta Asya’ya ihraç edildiği kabul edilen 5 adet Anadolu Selçuklu halısı da dünyanın değişik müzelerinde sergilenmektedir. Ayrıca ‘Sivas Grubu’ olarak adlandırabileceğimiz 5 adet Anadolu Selçuklu halısı, Vakıflar Halı Müzesinde bulunmaktadır. Anadolu’da 13-14.yy. Selçuklu halılarının yerini 14.yy.’ın ikinci yarısından itibaren hayvan figürlü halılar alır. 14.yüzyıl başlarında Anadolu Selçuklu devletinin zayıflaması ve Anadolu birliğini bozan Moğol istilasını, klasik Selçuklu sanatının yanında yeni bir sanat üslubunu doğurur. Kökeni Orta Asya ve Uzak Doğu’ya dayanan hayvan figürlü halılar görülmeye başlanır. 14 ve 15.yüzyıl boyunca Anadolu’da dokunan hayvan figürlü halılar Crivelli, Carpaccio, Ferrara, Lorenzetti, Huguet ve Buonacorso gibi Avrupalı ressamın tablolarında resmedilmiştir. Anadolu’da 15.yy. başından itibaren Crivelli, Memling, Holbein, Lotto ve Bellini gibi Avrupalı ressamın tablolarında da gördüğümüz geometrik desenli halılar ortaya çıkar. Bu tip halılar, daha çok Batı Anadolu’da görülmekle birlikte Orta Anadolu ve Doğu Anadolu’da da dokunmuşlardır. Anadolu Halı Sanatı’nın ikinci ve en önemli parlak devri, 16. yüzyıl ile başlar ve 17. yüzyıl boyunca devam eder. Bu dönemde dünyanın en harika halıları sayılan Osmanlı Saray Halıları ve Uşak Halıları dokunur. Özellikle ‘madalyonlu’ ve ‘yıldızlı’ olarak nitelenen iki ana grupta gelişen Uşak halıları, 16 ve 17.yy. boyunca dünya halı sanatının öncülüğünü yapmıştır. Dünyanın dört bir tarafından sipariş edilen Uşak halıları, Avrupalı ressamın tablolarında da sık sık görülmektedir.”

Şekil 4

Konya Selçuklu halısı, 13. yüzyıl, İstanbul, Türk İslam Eserleri Müzesi, Env: 685

(Yanıkbaş, Sanatın Yolculuğu, 2022)

Şekil 5

Madalyonlu Uşak halısı, 16. yüzyıl sonu, Özel koleksiyon

(Yanıkbaş, Sanatın Yolculuğu, 2022)

Anadolu'da yer halısı, perde vb. iki veya daha fazla iplik sisteminden yapılmakta, arkası ve düz kısmı aynı görünmektedir. Yapılan literatür taramalarında halı ve dokuma geleneğinin, Türklerin yaşadığı Orta Asya'dan kaynaklandığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu gelenek Selçuklu Devleti'nin Anadolu'ya ilerlemesiyle gelişmiştir. Anadolu Selçuklularının varisleri olan Osmanlıların bu sanat dalına büyük katkıları olmuştur.

Türk Halı Sanatının Tanımı ve Tarihçesi

Halı sanatı Türklerin geleneksel ve köklü sanatlarından biri olup Türk sanatına aittir. Türklerin yaşadığı Orta Asya'da halı sanatının, bölgede ortaya çıkan Türkler tarafından geliştirilip İslam dünyasına yayıldığı bilinmektedir. Halıcılık, Türk dünyasının en eski sanatlarından biridir. Sağlam tekstil desenleri ve düğüm teknikleri günümüze kadar devam etmektedir. Düz örgünün Türklerin gelişinden çok önce dokunduğu ve kullanıldığı bilinmektedir. Türklerin gelişiyile birlikte Anadolu halı sanatı yeni boyutlar kazanmıştır. Türklerin Anadolu'ya gelmesinden önce yaşadıkları toprakların tamamında, hayvan yetiştiren tüm topluluklarda olduğu gibi köklü dokuma gelenekleri olduğu bilinmektedir (Ölçer, 1988).

Türk düz dokuma hasırları, ağırlıklı olarak geleneksel hayatın devam ettiği alanlarda dokumacıların kendi kullanımları için ürettikleri dokuma türlerinden biridir (Acar, 1982). Türk düz dokuma hasırları hakkında yeterli bilgi bulunmadığından bilinen bir tarihi de yoktur. Orta Asya, Anadolu ve çevresinde dokuma kilim kalıntıları olduğu tahmin edilen buluntuları geçmişle ilişkilendirmeye çalışırsak, bu buluntularla günümüz kilimleri arasında bin yılı aşkın bir fark olduğunu söyleyebiliriz. Anadolu topraklarında gördüğümüz duvar resimleri, Anadolu-Türk düz dokuma kilimlerinin gelişmesinde önemli rol oynamaktadır. Bunun için M.Ö. 6000 yılından bu yana Anadolu halkının dokuma sanatında ustalaştığı söylenebilir (Yetkin, 1974). Bu desenleri günümüz Anadolu halılarının duvar resimlerinde de görmek mümkündür (Serfiraz, 1985).

Anadolu'nun köklü bir dokuma sanatına sahip olduğunun kanıtlarından biri de Tokat kentinin Erbaa ilçesi yakınlarındaki Tunç Çağı'na ait olduğu sanılan Kirman'dır. Gümüş Kerman'ın tarihi M.Ö. 3000-2000 yıl öncesine dayanmaktadır (Aytaç, 1982).

Türklerde halının önemi.

Türk kültürü, tarih boyunca zengin bir geçmişe sahip olmuş ve bu kültürün bir parçası olarak halılar da büyük bir öneme sahip olmuştur. Halılar, Türkler için sadece bir zemin kaplaması değil, aynı zamanda sanatın ve kültürel mirasın bir ifadesi olarak kabul edilmektedir. Türk halıları, dokuma sanatının en zarif ve özgün örneklerinden birini temsil ederken, aynı zamanda Türk toplumunun değerleri, inançları ve yaşam tarzını yansıtmaktadır.

Tarihî kökler.

Türk halı geleneği, Orta Asya'daki Türk bozkırlarında başlamıştır. Göçebe yaşam tarzıyla birlikte başlayan bu geleneğin temelinde, yün ve diğer doğal malzemelerin kullanılmasıyla elde edilen dayanıklı ve işlevsel ürünler bulunmaktadır. Orta Asya'nın zorlu iklim koşullarına karşı koruma sağlayan halılar, aynı zamanda görsel estetikleriyle de dikkat çekmektedir.

Sanatsal değer.

Türk halıları, zaman içinde sadece kullanım amacıyla üretilen nesnelere olmaktan çıkarak sanatsal bir değer kazanmıştır. Özellikle Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde, halı dokuma ustaları farklı desenler, renkler ve motiflerle özgün eserler yaratmaya başladılar. Her bir halı, ustaların emeği ve sanatsal yeteneklerinin bir ürünü olarak görülmüştür.

Kültürel semboller.

Türk halıları estetik yapılarıyla birlikte Türk toplumunun kültürel sembollerini de taşımaktadır. Farklı motifler, desenler ve renkler, genellikle Türklerin inançları, mitolojileri, tarihi olayları ve günlük yaşamlarıyla ilişkilendirilmektedir. Halıların üzerindeki geometrik motifler, bitki desenleri ve hayvan figürleri, genellikle derin anlamlar taşımakta ve yaşanan hikâyeleri yansıtmaktadır.

Sosyal ve ekonomik rolü.

Türk halıları, sadece kültürel birer sembol olmanın ötesinde, sosyal ve ekonomik açıdan da önemli bir rol oynamıştır. Halı dokuma gelenekleri, toplumun belirli kesimlerine gelir sağlayan bir uğraş haline gelmiştir. Aynı zamanda bu geleneğin devamı, nesilden nesle aktarılarak kültürel bir bağın sürdürülmesini sağlamıştır.

Modern dönemdeki etkisi.

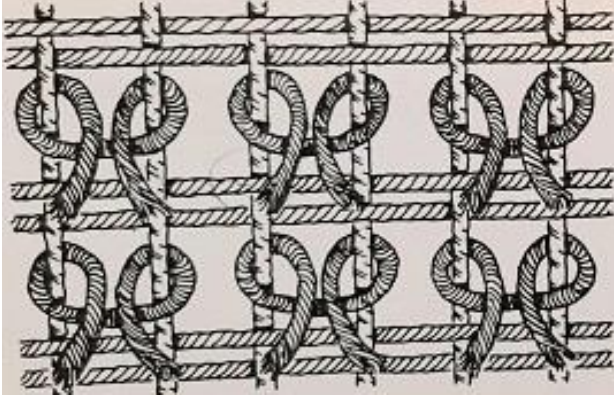
Günümüzde Türk halıları, hala kültürel mirasın bir yansıması olarak değerini korumaktadır. Hem yerel hem de uluslararası pazarlarda büyük ilgi görmekte ve koleksiyoncuların ve dekorasyon tutkunlarının gözdesi olmaktadır. Ayrıca turistik ve el sanatları pazarlarında da önemli bir rol oynamaktadır.

Halı dokuma teknikleri.

Türk halı dokuma tekniğinde kullanılan düğüm çeşidi yabancı kaynaklarda ve Türk literatüründe genellikle Gördes düğümü olarak bilinmektedir. Gördes düğümü, aynı zamanda “simetrik düğüm”, “Türk düğümü” ve Azerbaycan halı sanatında “Türkbafı” olarak da bilinmektedir. Bu düğüm çeşidi genel olarak Türkiye’de, Azerbaycan’da ve İran halı merkezlerinin bir kısmında yaygın olarak kullanılmaktadır. Halı sanatında genellikle İran ve Türkmenistan’da yaygın olarak “Sine düğümü” veya “İran düğümü” olarak da bilinen halı dokuma tekniği kullanılmaktadır (Aslanapa, 1987).

Şekil 6

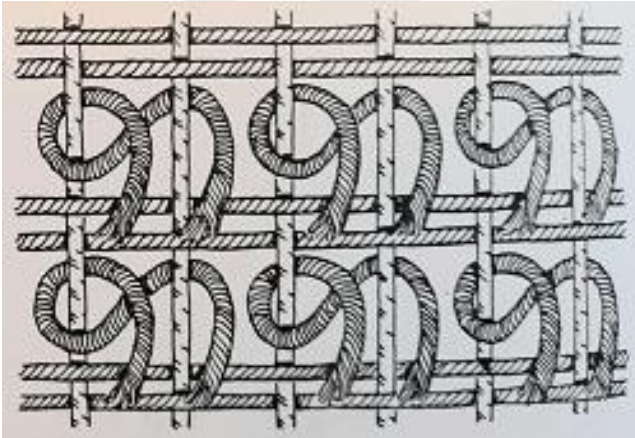
Gördes Düğümü

(Megep,2012)

Şekil 7

Sine Düğümü

(Megep, 2012)

Halı örnekleri.

Literatürdeki en eski Türk dokuma halılarının XVI. yüzyıldan kalma oldukları bilinmektedir. Türk düz dokuma hasırının izlenebilir en eski örneği olarak, şu anda Washington Tekstil Müzesi'nde yer alan atkılı örgü sumak parçasıdır. Holbein grubu halıların deseninde olan bu dokuma parçası, kûfi bordürlü ve ortada sekizgen madalyon, kenarlarda ufak sekizgenler bulunan kompozisyonu ile XVI. yüzyıla tarihlendirilmiştir (Acar, 1982). Sivas Divriği Ulu Camii'nden, İstanbul Vakıflar Halı Müzesi deposuna getirilen beş kilim parçası da desenleri yönünden XVI. yüzyıl çini, kumaş, saray halıları ile çok yakınlık göstermektedir. Malzeme veya dokuma tekniği açısından benzeri görülmemiş avantajlara sahiptirler. Desensiz dokunamayan bu kilimler, saray atölyelerinde saray için dokunmuş olmalıdır (Acar, 1982). Şu

anda Konya Mevlâna Müzesi'nde bulunan 16. ve 17. yüzyıllara ait olan halı, Riefstahl tarafından Beyşehir Eşrefoğlu Camii'nde keşfedilmiştir. Halının kenarlarındaki süslemeler Osmanlı döneminin klasik nakkaşhâne örneklerini anımsatmaktadır (Deniz, 1998). Selçuklu dönemi geleneğini motif ve şema bakımından izleyen Osmanlı Dönemi'nin düz dokuma yaygıları Selçuklu ve Beylikler Dönemi'nin halılarında kullanılan motiflerle aynı karaktere sahiptir (Deniz, 2000).

Şekil 8

16. y.y. Madalyonlu Holbein Halısı, Orta Anadolu

(https://tr.wikipedia.org/wiki/Holbein_halısı)

Şekil 9

12. yy. Selçuklu Dönemi Kilim Parçası/ Konya Mevlânâ Müzesi

(Bakırcı, 1997)

Osmanlı Dönemi'nde halı, kalis gibi dokumaların yanı sıra dönemin saray kayıtlarında ve mülk envanterlerinde “kilim” kelimesi geçmektedir. Diğer kaynaklara göre halı hakkında bilinen bilgiler 1640 tarihli Asar-ı Resmiye, Kavanin-i Osman Defterleri, Narh ve Ehli Hiref Defterleri ile Topkapı Sarayı Müzesi Revan Kütüphanesi kayıtlarında verilmektedir (Ergüder, 2009). Osmanlı Dönemi'nde halıların ve diğer dokumaların tarih boyunca nasıl önemli unsurlar olduğunu daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır. Halı ve diğer dokumalar, Osmanlı İmparatorluğu'nun kültürel ve sanatsal mirasının bir parçasıydı ve bu eserlerin kayıtlara geçirilmiş olması, o dönemin sosyal, ekonomik ve kültürel yaşantısını anlamamızı sağlamaktadır. Halılar, Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli dönemlerinde önemliydi. Topkapı Sarayı gibi yerlerde kayıtları tutulan bu tür eşyalar, sadece estetik açıdan değil, aynı zamanda imparatorluğun ticaret, zanaat ve sosyal yapıları hakkında da ipuçları sunmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı coğrafyalardan etkilenmesi, kilimlerin tasarımında ve dokumasında da kendini gösterir. Farklı motifler, desenler ve renkler hem Osmanlı kültürünün hem de etkileşimde bulunduğu diğer kültürlerin izlerini taşır. Osmanlı döneminde halı üretimi hemen hemen her bölgede üretilmiş olsa da 16. ve 17. yüzyıllarda halı dokumacılığının daha da gelişmesiyle birçok ustanın halı dokuduğu bilinmektedir (Ersoy, 1990). Osmanlı döneminde XV-XVI. yüzyılda da sarayın ustalarına desen çizdirilmiş ve dokumalar sipariş yoluyla dokutturulmuştur. Fakat saray ve halk dokumaları arasında teknik ve motif bakımından farklılıklar olmuştur. Halk geleneksel ilikli kilim sanatını kullanırken sarayda dokunan kilimler iliksiz dokuma tekniğiyle dokunmuştur. Motif açısından da halkın dokuduğu kilimler farklılık

göstermektedir. Halkın kullandığı geometrik süslemeler, üsluplaştırılmış bitkisel motifler, insan ve hayvan motifleri yerine dönemin saray sanatı üslubuyla yapılan saray dokumaları, saray ustaları tarafından büyük ustalıkla çizilmiştir ve son derece eksiksizdir (Deniz, 2000). Osmanlı dönemine ait halıların, tek veya çift kenetlenmesiyle kapatılan bitkisel motif örneklerine “Osmanlı saray halıları” adı verilmektedir. Bu grup kilimlerin en eski örnekleri, Prof. Dr. Şerare Yetkin tarafından ilk kez 1961 yılında Divriği (Sivas) Ulu Camii’nde bulunmuştur.

Şekil 10

17.yy Osmanlı Saray Kilimi, Vakıflar Halı Müzesi / İstanbul

(Ersoy, 1990)

16 ve 17. yüzyılda erken Osmanlı halı zeminlerinin eşkenar dörtgen ve sekizgenlerden oluşan kompozisyon şemasına Anadolu’nun orta ve batı bölgelerindeki halı, cicim ve zili dokumalarında rastlandığı görülmektedir. 18. ve 19. yüzyıllar Osmanlı Dönemi düz dokumacılığın en meşhur dönemi olarak kabul edilmektedir. Günümüzde bu dönemlere ait kilim, cicim, zili ve sumak tekniklerinin pek çok örneği bulunmaktadır. Anadolu’nun pek çok yerinde, özellikle köy camilerinde karşılaşmak mümkündür. Bu örnekler göçebe yaşama uygun olarak dokunan dokuma türlerinden oluşmaktadır. Anadolu düz dokuma halılarının öncüsü sayılan bu çeşitler arasında koltuk örtüleri, duvar kaplamaları, seccadeler, heybeler, yük örtüleri, çantalar, çuvallar, yastıklar, seccadeler ve yer teşhirleri gibi örnekler yer almaktadır (Kalay, 2015). Anadolu’da düz dokuma hasırlar sadece ev eşyası olarak değil, aynı zamanda cami, mescit, medrese, hastane gibi dini ve sosyal kurumlarda sergi (yaygı) amaçlı da kullanılmıştır (Deniz, 2000. s. 58). Camilere bağış edilen düz dokuma yaygılarına “ölümlük-ahretlik” (halı-kilim) kilim adı verilmiştir. Fakat Anadolu’nun her bölgesinde farklı isimlerle anılmaktadır. Örneğin; Çanakkale yöresinde ölümlük kilim; Konya, Kayseri, Aksaray çevresinde ahretlik kilim (öbür dünya kilimi); Denizli ve Aydın çevresinde sargı kilimi (tabuta

sarılan kilim) olarak bilinmektedir (Deniz, 2000). Halen Türkiye'nin her bölgesinde halı, cicim, zili ve sumak dokumaları farklı teknik ve malzemelerle yapılmaktadır. Anadolu'nun hemen her köşesinde derin köklerini sürdüren el dokumacılığı, tarihini yansıtmaya devam etmektedir (Yağan, 1978).

Türkiye'nin her bölgesinin farklı doğa koşulları, tarih boyunca çeşitli halkların farklı kültürleri ve yaşadıkları bölgeler nedeniyle dokumacılık, teknik, kompozisyon, renk ve desen açısından çeşitlilik göstermektedir. Bu nedenlerden dolayı hemen hemen her bölgede dokunan dokumalar bölgeye özgü olup her bölgenin kendine has geleneklerine göre dokunduğu için desenler ufak farklılıklarla da olsa benzer ve tarihlenmesi kolaydır.

Şekil 11

17.yy Osmanlı Saray Kilimi, Vakıflar Halı Müzesi / İstanbul

(Acar, 1988)

Vakıflar Halı Müzesi'nde sergilenen 17. yüzyıl Osmanlı Saray kilimi, Divriği'deki (Sivas) Ulu Cami'den kesintisiz tek parça halinde dokunmuştur. Bu kilim, Mısırlı zanaatkarlar tarafından Mısır'da veya Anadolu'da yapılan Osmanlı sarayı için hazırlanan tasarımlardan çalışan bir grup

düz dokumaya aittir. Bu da onların büyük olasılıkla saray veya yönetici sınıfın bir üyesi tarafından sipariş edildiği anlamına geliyor. Savaş kampanyalarında, yolculuklarda veya ziyafetlerde çadırlarda kullanıldılar. Hem tasarım hem de teknik açıdan dokumalar diğer kilim türlerinden oldukça radikal bir şekilde farklıdır (Berinstain, 1996).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Kilim Dokumalarının Tanımı

Kilim

Kilim, zengin bir kültürel mirası ve sanat eserlerinin bir yansıması olarak tarihin derinliklerinden günümüze ulaşan dokuma ürünlerinden biridir. Kilimler atkı yüzlü düz dokuma çeşidine verilmiş bir isimdir (Özkahraman, 2010). Renkleri, desenleri ve sembolleriyle yüzyıllardır pek çok medeniyetin yaşamını ve estetik anlayışını yansıtan Türk kilimleri, dünyanın dört bir yanında farklı kültürlerde önemli bir rol oynamıştır. Kilimlerin tarihçesi, binlerce yıl öncesine uzanmaktadır. İlk olarak Orta Asya bozkırlarında, göçebe yaşam tarzıyla başlayan kilim dokuma geleneği, dayanıklı ve işlevsel ürünler üretme ihtiyacından doğmuştur. Kilimler, yün gibi doğal malzemelerin elde edilmesi ve işlenmesiyle oluşturulur. Zamanla, farklı coğrafyalarda yaşayan topluluklar tarafından benimsenerek evrilen kilimler, her kültürde kendine özgü bir tarz geliştirmiştir.

Kilimler sadece kullanım amacı güden nesnelere değil, aynı zamanda Türk dokuma sanatının bir ifadesidir. İşlenen motifler, renkler ve desenler kilimleri gerçek birer sanat eseri haline getirmiştir. Bir zamanlar göçebe çadırlarında paravan veya bölme görevi gören Anadolu kilimleri, sayısız renk ve sembolik motiflerle süslenmiştir. Sembollerde insanların duygu, düşünce, sevinç ve kederlerini yansıtmaktadır “Sanatın tüm alanlarında kullanılan semboller, evrensel dil olarak günümüzde de anlaşılabilir bir dile dönüşmüştür.” (Hamidova, 2020).

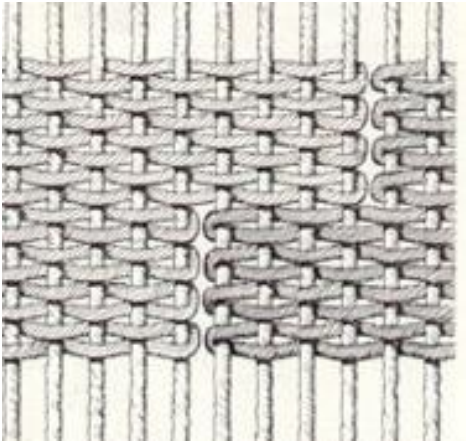
Her bir kilim, dokuyucunun ve tasarımcının kişisel ifadesini taşıırken, aynı zamanda o toplumun kültürel kimliğini de yansıtır. Geleneksel motifler ve semboller, zaman içinde nesilden nesle aktarılır ve kilimlerdeki anlamı derinleştirir. Kilimler, bir toplumun hikâyelerini anlatabilme ve kültürel mirası gelecek nesillere taşıma işlevini üstlenir. Farklı renklerin sembolizmi, geometrik desenlerin anlamları ve figürlerin taşıdığı hikâyeler, kilimleri sadece birer zemin kaplaması olmanın ötesine taşır. Kilimlerdeki detaylar, o toplumun inançlarını, mitolojilerini, tarihini ve günlük yaşantısını yansıtır. Kilim dokuma geleneği, pek çok topluluk için ekonomik bir kaynak ve sosyal bir etkileşim alanı olmuştur. Kilim düğümlü halı dışında, havsız düz dokuma türlerinden de en tanınmış olanıdır (Ölçer, 1988). Kilim (“gelim”, “kelim”, “khilim”) neredeyse tüm dünyada kabul edilen Türkçe bir kelimedir. Halı dokumacılığında yine iki iplikli dokumanın bir türü olan, halı yüzeyinde çözgü iplikleri görünmeyen, sadece püskülleri görünen atkı iplikleri hâkimdir (Soysaldı, 2009).

İlikli Kilim Tekniği

Çözümlerin arasına bir alttan ve bir üstten olmak üzere çözümleri örtecek şekilde yerleştirilen değişik renklere sahip olan atkı iplikleri kendi motiflerinin sınırlarından geri dönerler. Motifin sınırında komşu motifin başka renkteki atkı ipi de aynı yerden birkaç sıra geri dönerken arada dikey bir çizgi meydana geliyorsa iki desen arasında bir ilik meydana gelmiş demektir (Acar, 1982). Boydan boya oluşan uzun yırtıkları önlemek amacıyla, desenin sınırlarında basamaklar halinde yükselen, köşeli ve daha çok enine desenler tercih edilerek aynı doğrultuda uzayan uzun yırtıklar yerine, yalnızca ufak, küçük deliklerin meydana gelmesini sağlayan dokuma türüne ilikli kilim ismi verilmektedir (Ölçer, 1988). Bu kilimler Anadolu'nun hemen her yerinde bulunur ve tüm kilim gruplarının ve kilimlerin en meşhuru olarak bilinir. Yer kilimleri, seccadeler, heybeler, yastıklar, çuvallar ve daha fazlası düğme kilim tekniği uygulanarak yapılabilir. Düğme kilim dokumak için kullanılan tezgâhlar genellikle çok geniş tezgâhlar değildir. Bunun nedeni ise göçebelerin bir bölgeden diğerine göç ederken kolay ve rahat bir şekilde yanlarında taşımayı tercih etmeleridir (Acar, 1982). “Yıldız, ‘koçboynuzu’, ‘çengel’, ‘göz’, ‘bereket’, ‘post’, ‘su’, ‘canavar’, ‘kurt izi’ benzeri yaygın olan motifler, Karapapak halılarının kültürel miras motif örnekleri olarak kabul edilmektedir.” (Ateş, 1996).

Şekil 12

İlikli Kilim Tekniği

(Megep, 2011)

Sarma Konturlu Kilim Tekniği

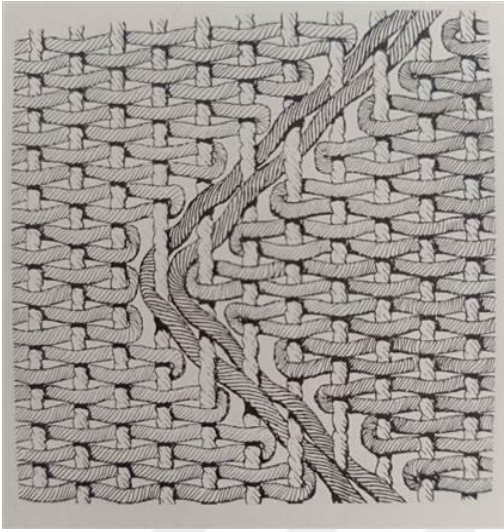
Göçebe Türkler arasında çeşitli işaretlerin statüsü ve rolü tarihsel olarak oldukça geniştir. Bunların kuşaktan kuşağa geçerek gelenekler, yaşam biçimleri, dini inançlar, farklı

insan elinin ördüğü alanlarda rastlamak mümkündür. Sembolik etnik göstergeler ve ortak Türk damga stili desenleri, geleneksel geometrik şekiller üslupları ile farklıdırlar (Hamidova, 2020).

Bu teknikte, ipliklerin arasına çapraz olarak atılan ve tek tek sarılan atkı iplikleriyle ana hat oluşturularak yapılmaktadır (Yıldırım, A. 1999). Aynı zamanda kumaşın ön kısmında iğne delme sonrasında çerçeve çizgileri belirlemektedir (Acar, 1982).

Şekil 13

Sarma Konturlu Kilim Tekniği

(Megeb, 2011)

Cicim Dokuma

Kaynaklara göre "cicim" kelimesinin Farsça bir kelimedenden türediği sanılmaktadır (<https://www.etimolojiturkce.com/kelime/cicim>). Farklı bir kaynaktan ise "sevimli şeyler" kelimesinden türemiştir. Cicim tipi dokuma, kenarları yoğun ve ters olan, tamamen farklı bir dokuma türüdür. Dokuma, ön kısımdaki desen hafif tüylü bir görünüm kazandırır. Cicim terimi, kelime anlamıyla "cıvıltı" veya "çığlık" gibi sesler ifade etse de kilim dokumacılığında özel bir desen ve teknik türünü tanımlar. Cicim kilimler, özellikle Anadolu coğrafyasında üretilmiş, göz alıcı renkleri ve motifleriyle tanınan özel bir kilim türüdür (Acar, 1982). Cicim kilimleri, geleneksel olarak evlerin zeminlerini örtmek veya duvarları süslemek için kullanılmıştır. Ancak günümüzde dekorasyon ve sanat amaçlı olarak tercih edilen değerli eserlerdir. Cicim kilimlerinin üretimi, uzun süreçler ve özen gerektirir. Bu teknikte ustalar, desenlerin uyumlu bir şekilde birleşmesini ve bir bütün oluşturmasını sağlamak için büyük bir dikkat gösterirler. Cicim kilimleri, düz bir zemini dolduran desenlerle karakterizedir. Arka yüzde ise bu süslemeleri oluşturan renkli yün iplikler karışık biçimdedir. Cicim dokumaları genellikle iki kişi tarafından yapılan bir dokumadır. Geçmişte göçebe çağlarda, özellikle göçebe halklarda

“iştar” adı verilen tezgâhlarda dokunurdu (Özbel, 1945). Özgüvenli dokuma (sili), cicimlerle aynı teknik özelliklere sahip olmakla birlikte, desenlerinin yüzeyde boşluk bırakılmadan işlenmesi nedeniyle cicimlerden ayrı olarak tanımlanır (Akbi1, 1970). Genellikle kare veya dikdörtgen paneller içerirler. Farklı renklerde ipliklerle dokunan bu paneller, birbirine bitişik veya çeşitli desenlerle bağlanarak bütünsel bir görüntü oluşturmaktadır. Bu teknik, genellikle düğüm atma veya yüzey dokuma yöntemleriyle gerçekleştirilmektedir.

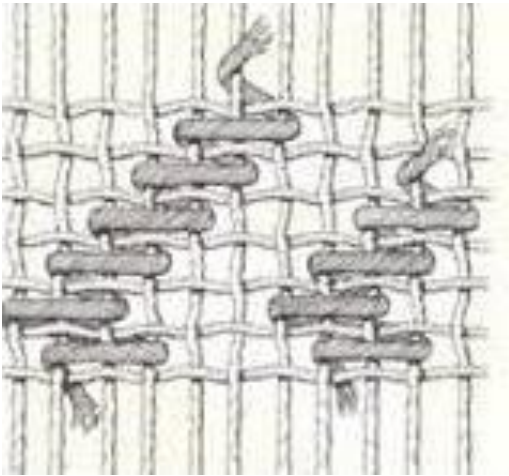
Cicim dokumacılığı da kilim ve diğer düz dokumalar gibi Türklerin çok eskiden beri bildiği, göç ettikleri bölgelere getirip kültürlerine kattıkları bir dokumadır (Görgünay, 1990). Cicim tipi örgüler Anadolu'daki birçok dokuma merkezinde üretilmektedir. Ancak cicim dokuma türlerinden biri olan seyrek cicim dokuma, Türkiye'de en öne çıkan cicim türü olarak bilinmektedir (Bayraktaroğlu, 2014). Cicim dokumanın ipleri ise halı ve kilim gibi, yerde hazırlanmaktadır (Görgünay, 1987). Cicim tekniğı düz bez dokuma arasına uygulanabildiğı gibi bantlar halinde çizgili, kareli dokumalara veya atkı yüzölü yeni kilim dokumalarında da uygulanabilmektedir. Atkı yüzölü dokuma arasında cicim dokumaların daha çok çuval, minder yüzölü vb. eşyalarında yapımında kullanılmaktadır (Ergüder, 2009).

Cicim Teknikleri

Düz örgü gibi, atkı ve çözgü ipliklerinin eşit aralıklarla birbirini örtmeden kesiştiğı, renkli desenli ipliklerin kullanıldığı, ortak yüzeyin ince eğik çizgiler ve dikey çizgiler veya seyrek desenlerle doldurulduğu dokuma yöntemidir. Cicim dokuma örneğinde sumak veya zili dokuma teknikleri kullanılarak desenin içinin doldurulması örneğı görölmektedir (Acar, 1982).

Şekil 14

Cicim Tekniğı

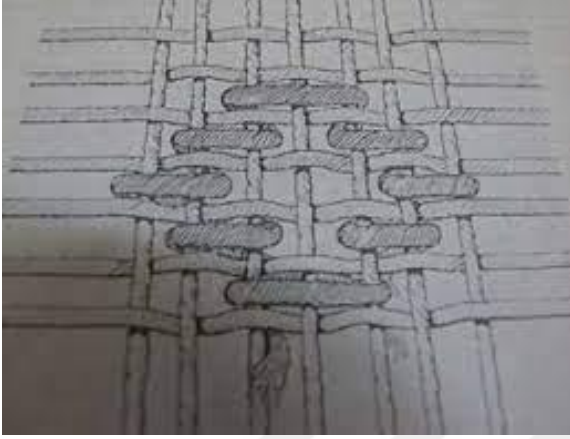
(Acar, 1982)

Seyrek Motifli Cicim Tekniğı

Deseni oluşturan atkı ve çözgü ipliklerinin çoğunlukla aynı renkte olması ve deseni oluşturan ipliklerin daha seyrek olması desene rölyefli bir görünüm kazandırmaktadır. İşleme sarımı nedeniyle (Acar, 1982) bu dokuma, genellikle ince bez dokuması zeminler üzerine işlenen motiflerden oluşmaktadır. Bazen motifler arasından meydana gelen boşluklar zili ve sumak gibi tekniklerle doldurulabilmektedir (Ergüder, 2009).

Şekil 15

Seyrek Motifli Cicim Tekniği

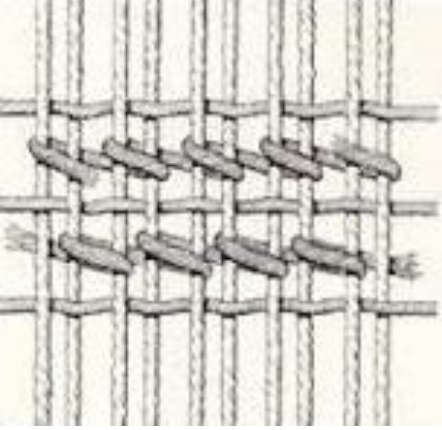
(Acar, 1982)

Sumak Dokuma

Sumak dokumacılığı, cicim ve zili dokumacılığı gibi renkli desenli, çeşitli şekillerdeki ipliklerin çözgü iplikleri üzerine sarılmasıyla oluşturulan bir yaygı türüdür (Züber, 1972). Renkli desen ipliklerinin çözgü ipliklerinin etrafına sarılmasıyla oluşturulan kilim, cicim gibi sumak dokumalarının Anadolu'da Türklerden çok önce dokunduğu çeşitli buluntulardan anlaşılmaktadır (Züber, 1972). Sumak dokumada her çözgü ipliği çiftinde sadece desen ipliği sarıldığı için oldukça zor bir dokuma olduğu bilinmektedir (Acar, 1975). Sumak deseni tamamen geometrik olup altıgenler, eşkenar dörtgenler, araba boynuzları, çiçek tomurcukları, kuşaklar ve kancalar sumakta kullanılan stilize desenlerdir (Bayraktaroğlu, 2014). Sumak dokumada kullanılan teknikler, çözgü ve atkı iplikleri dışında farklı renkteki çiçek ipliklerinin sürekli olarak çözgü ipliği çiftleri halinde sarılmasıyla oluşturulan dokuma yöntemidir (İmer, 1987).

Şekil 16

Sumak Dokuma Tekniği

(Acar, 1982)

Sembolik Motifler

Sembolik motiflere baktığımızda her zaman insanların doğa anlayışının başlangıcı olan sanatsal dönemi ve o dönemde yaşamının sosyal ve kültürel göstergelerini yansıttığını görmekteyiz. Yüne işlenen, taşa oyulan, kilden şekillendirilen bu tasarımlar, yaşadıkları dönemin gerçeklerini yansıtmaktadır. Sembolik desenin ilk dokunmuş örnekleri çadırın içinde yer almaktadır. Çadırların üzerinde doğurganlığı ve doğurganlığı simgeleyen kadın figürleri yer almaktadır. Kadın figürü karanlık zamanlarda doğurganlığın göstergesidir. Dolayısıyla her şeyin doğurganlığı, çoğalması gibi düşüncelerin onu doğal görünümüyle simgelediği sonucuna varılabilir (Ergüder, 2009).

Nazarlık ve Muska Motifi

Belirli insanlarda var oldukları bilinen çarpıcı, bakışlardan fırlayan ve de zarar verici özelliğe “nazar” denilmektedir (Erbek, 2002). Muskada yine nazarlık kelimesi gibi içerinde dinsel olarak bir duanın veya bir gücün olduğuna inanılarak taşıyan kişiyi kötülüklerden ve de nazardan koruma amacı gütmektedir (Erbek, 2002).

Şekil 17

Nazarlık ve Muska Motifi

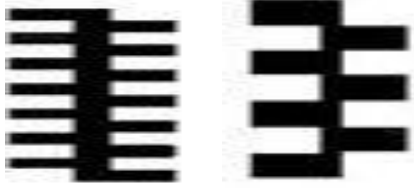
(https://www.kilim.com/kilim-wiki/kilim-motifs/amulet-evil_eye)

El, Parmak ve Tarak Motifleri

El motifi Anadolu'da "pençe" olarak adlandırılmakta olup gücü, ezici kuvveti, saldırıyı, ani ve şiddetli atmayı ifade etmektedir (Aldoğan, 1988). Bazı bölgelerde tarak desenleri doğum, evlilik gibi konularla da ilişkilendirilir. Bazı durumlarda evlenme isteği de bu temalar kullanılarak anlatılmaktadır (Erbek, 2002).

Şekil 18

El, Parmak ve Tarak Motifleri

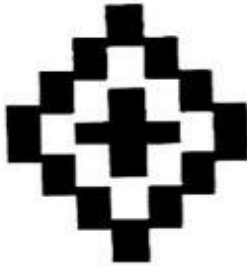
(Erzincan vd. 2021)

Göz motifi.

Çoğu kaynakta kötü gözden korunmak anlamına gelmektedir. Dokumalarda göz desenleri genellikle geometrik şekillerle verilmektedir.

Şekil 19

Göz Motifi

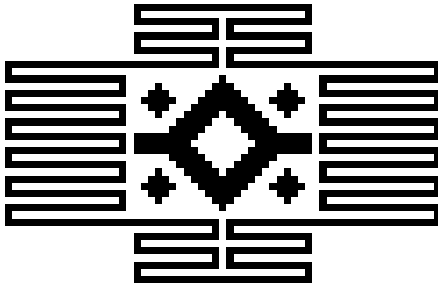
(Etikan ve Kılıçarslan, 2012)

Sandık motifi.

Evlilik özlemini ve bebek beklentisini simgeleyen kutu motifi, aynı zamanda genç kızların evlenmeden önce kullandıkları çeyiz kutularını da ifade eden simgedir.

Şekil 20

Sandık Motifi

Paint Çizim Programı

Eli Belinde Motifi.

Desen, annelik ve doğurganlığın yanı sıra çocukları korumak ve yaşatmak gibi kutsal arayışları, daha fazla çocuk sahibi olmak, aileye bereket getirmek gibi fikirleri de sembolize etmektedir (Ateş, 1996). Bu motif, geçmişte Anadolu'da yapılan ve günümüzde hala üretilen dokumalarda sıklıkla kullanılmaktadır (Erbek, 2002).

Şekil 21

Eli Belinde Kadın Motifi

(<https://tekstilbilgi.net/elibelinde-motifi.html>)

Geometrik Motifler

Tarih öncesi çağlarda Türklerin camileri, avluları vb. desende genel olarak geometrik desenler benimsenmekte ve kapı girişleri, binaların köşeleri gibi alanlarda dekoratif sanatlar kullanılmaktadır. Ayrıca ilk Türk boyları sürekli hareket halinde olduklarından çoğunlukla çadırlarda yaşamış, kullanılan obje ve örgülerin üzerine geometrik şekiller yaparak süsleme yapmışlardır (Kılıçkan, 2004).

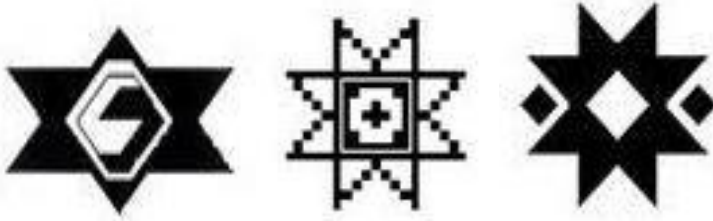
Yıldız motifi.

Anadolu dokumacılığında mutluluğu, iyiliği, ışığı, aydınlığı ve kahramanlığı simgeleyen bir desendir (Karahana, 1992). Bu desen, Anadolu'da Frigya Dönemi'nden beri kullanılan ve genel Anadolu desenlerinde sıklıkla karşılaşılan bir desen olup mutlulukla işlenmektedir. Bazı örgülerde gökyüzünü simgeleyen kayan yıldızlar aynı zamanda insan

ruhunun bedenden çıkışını simgelemek için de kullanılmaktadır.

Şekil 22

Yıldız Motifi

(<https://tr.pinterest.com/pin/554435404106265560>)

Suyolu motifi.

Dokumada sıklıkla yuvarlak ve üçgen formlarda bulunur. Birçok örgüde karşımıza çıkan "su kanalı" motifi, yeniden doğuşu, ruhsal temizliği, berraklığı, saflığı ve erdemi simgelemektedir (Erbek, 2002).

Şekil 23

Suyolu Motifi

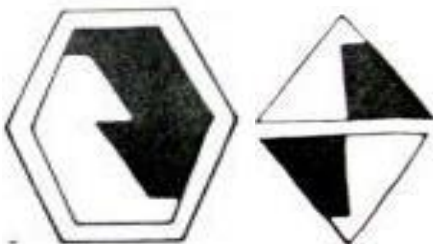
(<https://stock.adobe.com/images/anadolu-hal-kilim-motifleri-su-yolu-motifi/249386935>)

Aşk ve birleşim (Ying-Yang) motifi.

Çift sayılar, özellikle de iki sayısı Anadolu'da doğurganlığın ve üremenin sembolüdür (Megep, 2011). Aynı zamanda karanlıkta ışık, ışıktaki karanlık gibi yaşam, yaşam ve ölüm döngüsünü, giriş ve çıkışı sembolize etmektedir (Kalay, 2015). Dokumalar sıklıkla geometrik şekillerdedir. Dikdörtgen ve üçgen formlar bulunmaktadır. Özellikle Kars, Antalya, Çorum, Erzurum, Eskişehir, Hatay, Konya, Malatya, İçel yöresine ait dokumalarda sıkça karşımıza çıkmaktadır (Ergüder, 2009, s. 156).

Şekil 24

Aşk ve Birleşim Motifi

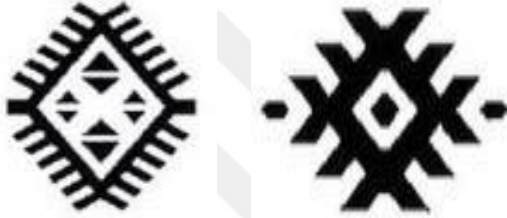
(Megep, 2011)

Bereket motifi.

Bu temanın kullanım amacı: Koç, boğa, geyik, yılan (belirli türler), koyun vb. hayvanların sonsuz mutluluk arzusunu ifade etmek içindir. Her yerde bereketlenmek için kullanılmaktadır. İlaç olarak kullanılmaya uygun bitkilerin bereketli ve uğurlu bitkiler olarak değerlendirilerek dokumaya dahil edildiği söylenebilir. Bu bitkilerin doğasında iyi şans kavramıyla birleşen bir gücün saklı olduğuna inanılmaktadır. Şans ve bereket sembolü olarak kullanılan diğer unsurlar ise cansız doğal varlıklardır.

Şekil 25

Bereket Motifi

(Megep, 2011)

Hayvansal Motifler

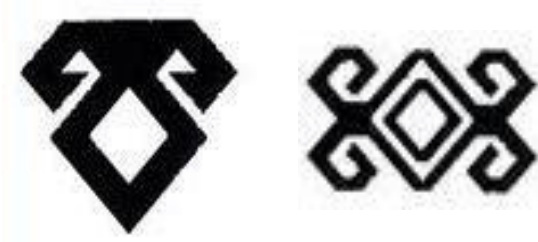
Hayvansal motifler, sanat, el sanatları ve dekorasyon alanında kullanılan, hayvanların şekil, görüntü veya sembollerini içeren tasarımlardır. Hayvan figürleri ve motifleri, tarih boyunca çeşitli kültürlerde, sanat eserlerinde ve dokumalarda sıkça kullanılmıştır. Bu motifler, genellikle sembolik, estetik veya anlam yüklü mesajlar taşır ve kültürel ifade biçimleridir. Hem sembolizmleri hem de estetik değerleriyle hayvansal motifler, sanatın, kültürel ifadenin ve iletişimin güçlü bir aracıdır. Her motif, kendi kültürel bağlamında farklı anlamlar taşırken insanların evrensel bağlarını da vurgular. Koyun, koç gibi figürler -özellikle halılar- düz dokuma kilimler ve benzeri eşyalar günümüzde de varlığını sürdürmektedir.

Koçboynuzu motifi.

Anadolu dışındaki Türk topluluklarında “koçboynuzu” olarak bilinen bu desende, kirkit dokuma tekniğinde köşeli ve geometrik formlar kullanılmıştır. Anadolu'da koçboynuzu isminin yanı sıra “yanan boynuz”, “yanan koyun”, “koyungözü”, “koyun başı” olarak da bilinir. Bu konu sıklıkla doğumu gösteren figürle aynı kompozisyon içerisinde yer alabilmektedir (Erbek, 2002). Boğa, ilk çağ insanları için güçlülüğün, doğurganlığın ve bereketin sembolü olmuştur. Sürekli güvenliğini sağlamaya çalışan insanoğlu, bunun için boğanın boynuzlarını koruyucu amaçlı kullanmıştır.

Şekil 26

Koçboynuzu Motifi

(<https://hakkari.ktb.gov.tr/TR-159362/hakkari-kulturunde-kullanilan-motifler.html>)

Akrep motifi.

Bazı kaynaklara göre toplumdaki insanlar, farklı metallerden yapılmış akrep şeklinde takılar ve akrep kuyruğu takarak akrep zehrinden korunabileceklerini açıkça belirtmişlerdir. Böylece dokumalardaki işlemeli akrep motifi de aynı amaca hizmet etmiştir (Erbek,2002).

Şekil 27

Akrep Motifi

(<https://hakkari.ktb.gov.tr/TR-159362/hakkari-kulturunde-kullanilan-motifler.html>)

Ejder motifi.

Ejder genellikle aslan pençeli, kanatlı ve kuyruğu yılanı anımsatan mitolojik bir hayvandır. Orta Asya Türklerinin ejder motifi, gagalı, kanatlı ve aslan ayaklıdır. Bu ejder hava ve suların hâkimi idi. Ejder ile Zümrüdüanka'nın kavgası ise bereketli ilkbahar yağmurları getiriyordu. Bu nedenle ejder motifine, bulut şeklinde, halıdan minyatüre kadar birçok malzemede rastlanabilmektedir. Büyük bir yılan olduğuna inanılan ejder hazinelerin ve gizli şeylerin bekçisidir. Ejder uzun bir süre ay tutulmasının nedeni olarak da benimsenmiştir. Ejder hayat ağacını bekleyen önemli hayvanlardan biridir (Megep, 2011).

Şekil 28

Ejder Motifi

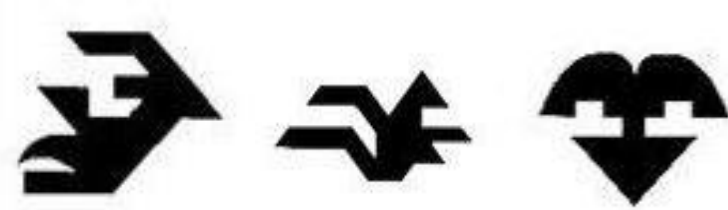
(Megep, 2011)

Kuş motifi.

Anadolu’da kuş kadar çeşitli anlamlar taşıyan bir diğer motif yoktur. Baykuş, karga tipi kuşlar uğursuz; güvercin, kumru, bülbül gibileri ise uğurlu sayılırlar. Kuş mutluluk, sevinç, sevgi örneğidir. Kuş ölen kişinin ruhudur. Kuş kadın ile özleşmiştir. Kuş kutsaldır ve gök tanrıların yönetimindedir. Kuş özlemdir, haber beklentisidir. Kuş kuvvet ve kudret temsilcisidir. Anadolu’da kurulmuş devletlerin pek çoğunun imparatorluk sembolüdür (Megep, 2011).

Şekil 29

Kuş Motifi

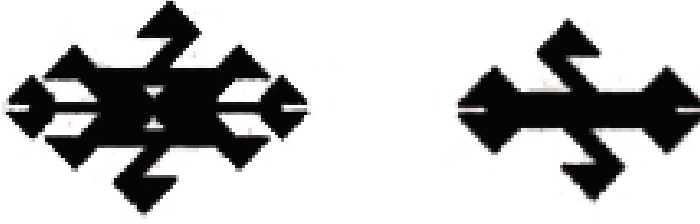
(Akpınarlı & Aslan, 2018)

Kurtağzı (kurt izi, canavar ayağı) motifleri.

Anadolu’da halı dışında tüm dokumaları Yörükler konargöçer olarak dokurlar. Göçebelikte kurtlarla iç içe olduklarından kurt dişi, kurt izi motiflerini korku olarak dokurlar. Anadolu’da “çalkak” denilen yaklaşık, tüm nazarlıklarda kullanılan deniz kabuğunun bir başka adı kurtağzıdır. Masallarda sözü edilen vahşi, azgın, yırtıcı hayvan olarak tanımlayabileceğimiz canavar, Anadolu’da ejder ve devden çok farklı anlamlarda da kullanılır. Birçok bölgede yılan, özellikle kurda canavarda denilir (Megep, 2011).

Şekil 30

Kurtağzı Motifi

(<https://hakkari.ktb.gov.tr/TR-159362/hakkari-kulturunde-kullanilan-motifler.html>)

Bitkisel Motifler

Bitkisel motifler, doğada bulunan bitkilerin şekilleri, desenleri veya sembolleriyile sanat eserlerinde ve dekorasyonlarda kullanılan tasarımlardır. Bitkisel motifler, tarih boyunca farklı kültürlerde sanatın ve el sanatlarının bir parçası olarak yer almıştır. Bu motifler hem estetik değeri hem de sembolik anlamları nedeniyle değerlidir. Bitkisel motifler, genellikle bitkilerin zarif formlarını yansıtarak doğanın güzelliklerini ifade etmektedir. Çiçekler, yapraklar, dallar ve ağaçlar gibi bitkisel öğeler, sanat eserlerine canlılık ve doğal bir estetik katmaya yardımcı olmaktadır. Bu motifler, tasarımlarda renk, şekil ve dokuların uyumunu vurgulayarak görsel zenginlik sağlamaktadır. Bitkisel motifler genellikle sembolizm taşır. Farklı bitkiler, kültürlere göre farklı anlamlar taşıyabilir. Örneğin; Gül çoğu kültürde sevgi, güzellik ve duygusal bağları sembolize ederken, lotus çiçeği Asya kültürlerinde ruhsal aydınlanmayı ve temizliği simgeler. Her bitki, kültürel veya sembolik bağlamına göre farklı bir anlam taşımaktadır. Bitkisel motifler, farklı kültürlerin doğayla kurduğu ilişkiyi ve değerleri yansıtır. Örneğin; Orta Doğu motiflerinde sıkça kullanılan palmetto yaprağı, güneşi temsil edip bereketi sembolize ederken; Asya motiflerinde Bambu, ağırlıklı olarak esnekliği, dayanıklılığı ve uzun ömrü temsil etmektedir. Bitkisel motifler, el sanatları alanında sıkça kullanılır. Kilimlerde, halılarda, dokumalarda, seramiklerde, mozaiklerde ve ahşap işlemlerde bu motifler sıkça görülür. El sanatları, kültürel ifadenin ve geleneklerin yaşatılmasının yanı sıra günlük hayatın güzelliklerini de yansıtmak için kullanılmaktadır. Çiçek desenleri dokumada en yaygın desen gruplarından biridir. Çoğunlukla çeşitli biçimlerde stilize edilmiş çiçekler, ağaçlar, yapraklar vb. bir dizi kalıbı ifade eder. Stilize edilmiş insanlarda, bazı yörelerde hayat ağacına, bazı kaynaklarda hatai, tomurcuk adı da verilmektedir. Bitkisel motifli süslemelerin (gül, lale, karanfil, sümbül) en parlak dönemleri Osmanlı Dönemi'ne aittir (Ergüder, 2009). Bu çiçek desenleri, 16 ve 17. yüzyıllarda stilize edilip işlenmiştir. 19. yüzyılın başlarından günümüze kadar ise doğal halleriyle işlenmiş ve bu şekilde dokuma desenleri olarak kullanılmıştır (Ergüder, 2009).

Pıtrak motifi.

Pıtrak tarlalarda bulunan, dikenleri ile insanların ve hayvanların tüyelerine yapışan bir bitkidir. Pıtrağın üzerindeki dikenlerin kötü gözü uzaklaştırdığına inanan Anadolu insanı, onu nazarlık motifi olarak kullanmıştır. “Pıtrak gibi” deyimi ile ağaçlardaki meyve bolluğu anlatılır. Bu anlamı ile pıtrak motifi, bereket simgesi olarak daha çok un çuvallarında kullanılır.

Şekil 31

Pıtrak Motifi

(Megep, 2011).

BEŞİNCİ BÖLÜM

Erzurum Arkeoloji Müzesi'nde Tespit Edilen Dokumaların Kataloğu ve Teknik Özellikleri

Katalog No	: 1
Fotoğraf No	: 2078250
Envanter No	: 17-85
Müzeye Geliş Tarihi	: 16-04-1985
Müzeye Geliş Şekli	: İsmail Erol'dan satın alınma
İnceleme Tarihi	: 2016
Dokunduğu Yer (Yöre)	: Erzurum- Şenkaya
Bulunduğu Yer	: Erzurum Arkeoloji Müzesi
Dokuma Türü	: Kilim (Yün)
Ebatları (En / Boy)	: 340x155 cm.
Uygulanan Teknik	: İliksiz
Kullanılan Renkler	: Kırmızı, Siyah, Yeşil, Pembe, Sarı, Turuncu, Beyaz, Mor
Kullanılan Motif	: Kanca, Bereket, Tarak, Suyolu, Göz
Kalite	: 60x50
Dokumanın Tanımı	: Simetrik iki parçanın birleşmesiyle tek parça halinde oluşturulmuştur. Zemini kırmızı ve siyah ince ve geniş şeritler halinde dokunmuş, kırmızı, sarı, beyaz renklerle dört sıra halinde akisler üzerine dizilmiş, içleri bereket ve tarak motiflerle bezelidir. Kenar bordürlerinde suyolu motifleri işlenmiştir. Kısa saçaklıdır.

Şekil 32

İliksiz Kilim Örneği – 1

Katalog No 1, (Erzurum Arkeoloji Müzesi)

Şekil 33

İliksiz Kilim Örneği, detay – 1

Katalog No 1, (Erzurum Arkeoloji Müzesi)

Katalog No	: 2
Fotoğraf No	: 2079229
Envanter No	: 2010 - 4 (E)
Müze Geliş Tarihi	: 04-11-2009
Müze Geliş Şekli	: Erzurum Defterdarlık Milli Emlak Müdürlüğü 5722 sayılı yazısı
İnceleme Tarihi	: 2016
Dokunduğu Yer (Yöre)	: Bilinmiyor
Bulunduğu Yer	: Erzurum Arkeoloji Müzesi
Dokuma Türü	: Halı (Yün)
Ebatları (En / Boy)	: 421x154 cm.
Uygulanan Teknik	: Sine düğüm
Kullanılan Renkler	: Mavi, kahverengi, siyah, kırmızı, turuncu, sarı, krem
Kullanılan Motif	: Geyik, kurtağzı, çengel, küpe, koçboynuzu, Türkmen gülü
Kalite	: 40x60
Dokumanın Tanımı	: Kırmızı, mavi, krem, kahverengi renklerin hâkim olduğu kilimin sonradan eklendiği düşünülen saçak kısmı da kiremit rengindedir. Zemini siyah, etrafı geometrik motiflerin yer aldığı, bordürlerle çevrili olan kilimin ortasında sekizgen motifler içerisinde stilize edilmiş hayvan figürleri ve Türkmen gülü motifleri yer almaktadır. Raporlu Türkmen halısıdır.

Şekil 34

Halı Örneği – I, Detay (Sine Düğüm)

Katalog No 2, (Erzurum Arkeoloji Müzesi)

Şekil 35

Halı Örneği – I (Sine Düğüm)

Katalog No 2, (Erzurum Arkeoloji Müzesi)

Katalog No	: 3
Fotoğraf No	: 2020157
Envanter No	: 2020-190 (E)
Müze Geliş Tarihi	: 01-11-2020
Müze Geliş Şekli	: Bağış (Narman Müftülüğü, Güvenlik mahallesi Camii)
İnceleme Tarihi	: 30-12-2020
Dokunduğu Yer (Yöre)	: Erzurum
Bulunduğu Yer	: Erzurum Arkeoloji Müzesi
Dokuma Türü	: Kilim (Yün)
Ebatları (En / Boy)	: 158x104 cm.
Uygulanan Teknik	: İlikli
Kullanılan Renkler	: Kırmızı, sarı, kahverengi, beyaz, siyah, yeşil, gri
Kullanılan Motif	: Hayat ağacı, ibrik, suyolu, çengel, eli belinde kadın
Kalite	: 50x70
Dokumanın Tanımı	: Kırmızı, siyah, krem, sarı ve hâkî yeşil renklerin hâkim olduğu, ince bordürü siyah zemin üzerine kırmızı ve yeşil renkli tarak motifi işlenmiştir. Müzede yöresi bilinmeyen bu kilim, Erzurum yöresine ait tek mihraplı kilimdir. Kırmızı renkli zemin üzeri, Erzurum yöresine has hayat ağacı motif yer almış olup ibrik motifleri ile bezenmiştir. Kontürsüz ilikli kilimdir. Kenarlık merkez ve yan taraflar tarak, suyolu motifi ile tamamlanmıştır. Kilimin ortasında yırtık olup püsküllerinde kopmalar yaşanmış, yıpranmış durumdadır.

Şekil 36

İlikli Kilim Örneği – 2, Hayat ağaçlı kilimin kenarlığı

Katalog No 3, (Erzurum Arkeoloji Müzesi)

Şekil 37

İlikli Kilim Örneği – 2, Hayat ağaçlı kilimin tek mihraplı zemin örneği

Katalog No 3, (Erzurum Arkeoloji Müzesi)

Şekil 38

İlikli Kilim Örneği – 2

Katalog No 3, (Erzurum Arkeoloji Müzesi)

Katalog No	: 4
Fotoğraf No	: 2079228
Envanter No	: 2010-3 (E)
Müze Geliş Tarihi	: 23-12-2013
Müze Geliş Şekli	: Şentürk Özdemir'den satın alınma
İnceleme Tarihi	: 03-02-2014
Dokunduğu Yer (Yöre)	: Bilinmiyor
Bulunduğu Yer	: Erzurum Arkeoloji Müzesi
Dokuma Türü	: Halı (yün)
Ebatları (En / Boy)	: 120x167 cm.
Uygulanan Teknik	: Gördes düğüm
Kullanılan Renkler	: Siyah, turuncu, mavi, sarı, kiremit, beyaz, mor
Kullanılan Motif	: Sandık, kuş, suyolu, bereket, çiçek, yıldız, madalyon
Kalite	: 35x40
Dokumanın Tanımı	: 4 ince 1 kalın olmak üzere 5 bordüre sahip bir halıdır. Dikdörtgen şekilde, üzerinde turuncu, sarı, kiremit rengi ve siyah renkler kullanılmıştır. İnce bordürlerde suyolu ve bitkisel motifler kullanılmıştır. Orta zeminde kiremit rengi üzerine, madalyon, bereket, sandık, kuş ve yıldız motifleri bezenmiştir. Saçaklı bir halıdır.

Şekil 39

Halı Örneği – 2, detay (Gördes Düğüm)

Katalog No 4, (Erzurum Arkeoloji Müzesi)

Şekil 40

Halı Örneği – 2 (Gördes Düğüm)

Katalog No 4, (Erzurum Arkeoloji Müzesi)

Katalog No	: 5
Fotoğraf No	: 2078214
Envanter No	: 51-83
Müze Geliş Tarihi	: 01-12-1983
Müze Geliş Şekli	: Abdurrahman Han'dan satın alınma
İnceleme Tarihi	: 2016-2017
Dokunduğu Yer (Yöre)	: Kars
Bulunduğu Yer	: Erzurum Yakutiye Medresesi
Dokuma Türü	: Halı (yün)
Ebatları (En / Boy)	: 117x154 cm.
Uygulanan Teknik	: Gördes düğüm
Kullanılan Renkler	: Kırmızı, gri, turuncu, siyah
Kullanılan Motif	: Hayat ağacı, koçboynuzu, çengel, geometrik, bitkisel
Kalite	: 50x40
Dokumanın Tanımı	: Çınar yapraklı, geniş kenarlıklı, kırmızı zeminli, iki ince bir kalın bordürden meydana gelmiş, bu bordürlerin içi geometrik şekillerle bezenmiştir. Zeminde mihrap içinde stilize edilmiş hayat ağacı motifi ve koçboynuzu motifi işlenmiştir. Ortası yıpranmış halı seccade olup saçaklıdır.

Şekil 41

Halı örneği – 3 (Gördes Düğüm)

Katalog No 5, (Erzurum Arkeoloji Müzesi)

Şekil 42

Halı örneği – 3, Detay (Gördes Düğüm)

Katalog No 5, (Erzurum Arkeoloji Müzesi)

Katalog No	: 6
Fotoğraf No	: 2077647
Envanter No	: 40-83
Müze Geliş Tarihi	: 08-08-1983
Müze Geliş Şekli	: Orhan Bahçelioğlu'ndan satın alınma
İnceleme Tarihi	: 2016-2017
Dokunduğu Yer (Yöre)	: Kars
Bulunduğu Yer	: Yakutiye Medresesi
Dokuma Türü	: Cicim
Ebatları (En / Boy)	: 64x123 cm.
Uygulanan Teknik	: Atkı yüzlü sık cicim tekniği
Kullanılan Renkler	: Sarı, siyah, kiremit, kırmızı, beyaz, krem
Kullanılan Motif	: Nazarlık, göz, bereket
Kalite	: 50x40

Dokumanın Tanımı : Siyah zemin üzerine kiremit, beyaz, sarı ve krem renkleri kullanılarak şeritler halinde dokunmuştur. Bu şeritlerin içleri göz motifleri ile sıralı şekilde bezenmiş bir mihraplı cicimdir. Mihrabın sağ ve sol köşeleri nazarlık, göz ve bereket motifleri işlenmiştir. Cicimin orta tarafı yıpranmış durumda olup tamir görmüştür. Saçaklı bir cicimdir.

Şekil 43

Cicim örneği - 1

Katalog No 6, (Erzurum Arkeoloji Müzesi)

Şekil 44

Cicim örneği-1, Detay

Katalog No 6, (Erzurum Arkeoloji Müzesi)

Katalog No	: 7
Fotoğraf No	: 2078246
Envanter No	: 101-84
Müzeeye Geliş Tarihi	: 06-07-1984
Müzeeye Geliş Şekli	: Nurettin Özbağ'dan satın alınma
İnceleme Tarihi	: 2016-2017
Dokunduğu Yer (Yöre)	: Bilinmiyor
Bulunduğu Yer	: Erzurum Arkeoloji Müzesi
Dokuma Türü	: Halı
Ebatları (En / Boy)	: 335x110 cm.
Uygulanan Teknik	: Gördes düğüm
Kullanılan Renkler	: Yavruağzı, krem, siyah, mavi, kırmızı
Kullanılan Motif	: Bitkisel, geometrik ve madalyon
Kalite	: 40x40

Dokumanın Tanımı : İki ince bir kalın bordürden oluşmaktadır. Zeminde madalyon vardır. Bitkisel motiflerle bezenmiştir. Kalın bordür zemininde kırmızı renk, halının orta zemininde ise siyah renk kullanılmıştır. Oldukça yıpranmış durumdadır, saçaklı bir halıdır.

Şekil 45

Halı örneği – 4, detay (Gördes Düğüm)

Katalog No 7, (Erzurum Arkeoloji Müzesi)

Şekil 46

Halı örneği – 4 (Gördes Düğüm)

Katalog No 7, (Erzurum Arkeoloji Müzesi)

Katalog No	: 8
Fotoğraf No	: 20079231
Envanter No	: 2007-2 (e)
Müze Geliş Tarihi	: Bilinmiyor
Müze Geliş Şekli	: Tokay Ekinci'den satın alınma
İnceleme Tarihi	: 2016
Dokunduğu Yer (Yöre)	: Erzurum
Bulunduğu Yer	: Erzurum Arkeoloji Müzesi
Dokuma Türü	: Kilim
Ebatları (En / Boy)	: 330x115 cm.
Uygulanan Teknik	: Karışık kilim(İlikli-İliksiz)
Kullanılan Renkler	: Turuncu, lacivert, mavi, kahverengi, sarı
Kullanılan Motif	: Eli belinde, kanca, parmak, koçboynuzu, bereket, sandık, geometrik
Kalite	: 50x35
Dokumanın Tanımı	: Uzun kenarda bir ince bir kalın bordür, kısa kenarlarda iki ince bir kalın bordür bulunmaktadır. Kalın bordür zemini kahverengi renkte olup, farklı renkler ile sıralı geometrik şekiller içerisine bereket, parmak ve sandık motifleri işlenmiştir. Orta zemin rengi ise lacivert olup üzerine baklava dilimleri içinde çengel, parmak, bereket, sandık ve koçboynuzu motifleri ile bezenmiştir. Kalın bordür ve saçak kısımları tahribat görmüş durumdadır.

Şekil 47

Karışık Kilim Örneği – 4

Katalog No 8, (Erzurum Arkeoloji Müzesi)

Şekil 48

Karışık Kilim Örneği – 4

Katalog No 8, (Erzurum Arkeoloji Müzesi)

Katalog No	: 9
Fotoğraf No	: 2079226
Envanter No	: 2010-1 (e)
Müze Geliş Tarihi	: 04-11-2009
Müze Geliş Şekli	: Erzurum Defterdarlık Milli Emlak Müdürlüğü
İnceleme Tarihi	: 2016-2017
Dokunduğu Yer (Yöre)	: Bilinmiyor
Bulunduğu Yer	: Erzurum Arkeoloji Müzesi
Dokuma Türü	: Halı
Ebatları (En / Boy)	: 124x205 cm.
Uygulanan Teknik	: Gördes düğüm
Kullanılan Renkler	: Kırmızı, turuncu, krem, lacivert, mor, bordo, siyah, sarı
Kullanılan Motif	: Bitkisel, geometrik
Kalite	: 35x40

Dokumanın Tanımı : Envanterde kilim olarak geçen bu dokuma örneği Azerbaycan-Kazakistan bölgesine ait Gördes düğümlü bir halıdır. İki ince bir kalın bordürden oluşup lacivert zemin üzerine, krem, turuncu ve kırmızı renklerin yoğunlukta olduğu ve orta zeminde iki büyük baklava dilimi bulunan halı üzerinde bitkisel ve geometrik şekiller stilize olarak bezenmiştir. Kenar bordür ve saçak kısımlarından yıpranmış durumdadır.

Şekil 49

Halı Örneği – 5 (Gördes Düğüm)

Katalog No 9, (Erzurum Arkeoloji Müzesi)

Şekil 50

Halı Örneği – 5, detay (Gördes Düğüm)

Katalog No 9, (Erzurum Arkeoloji Müzesi)

Yakutiye Medresesi'nde Bulunan İki Kilimin Tespiti.

“Giriş” kısmında belirtildiği üzere Erzurum Arkeoloji Müzesi'nde ve müze koleksiyonunun içinde de yer alan ve Erzurum Yakutiye Medresesi'nde sergilenen toplam 11 dokuma örneği incelenmiştir. Müze koleksiyonuna dâhil dokumalardan iki önemli kilim örneği Yakutiye Medresesi'nde sergilenmektedir. İki kilim örneği, medrese içinde bulunan mihraplardan birinin iç kısmında ev ortamı şeklinde sergilenmektedir.

Şekil 51

Yakutiye Medresesi'nde sergilenen iki kilim örneği - 1

(Yakutiye Medresesi, fotoğraf: Terzioğlu, 2023)

Katalog No	: 10
Dokunduğu Yer (Yöre)	: Erzurum
Bulunduğu Yer	: Yakutiye Medresesi
Dokuma Türü	: Kilim (Yün)
Ebatları (En / Boy)	: 330x180 cm.
Uygulanan Teknik	: İlikli
Kullanılan Renkler	: Kırmızı, siyah, pembe, sarı ve turuncu
Kullanılan Motif	: Göz, bereket, suyolu, kanca
Kalite	: 35x40
Dokumanın Tanımı	: İki bordürden oluşmuştur. Bir bordürü, sarı zemin üzerine siyah suyolu motifi işlenmiş olup diğer bordür, siyah zemin üzerine çengel motifi kullanılmıştır. Zemin rengi kırmızı üzerine büyük şekilde bereket motifleri, isimler ve tarihler görölmektedir. Erzurum yöresine ait olup 1954 yılında dokunmuştur. Yakutiye Medresesi'nde halka açık şekilde günümüzde sergilenmektedir.

Şekil 52

Yakutiye Medresesi kilim örneği - 1

Katalog No 10, (Yakutiye Medresesi, fotoğraf : Terzioğlu, 2023)

Katalog No	: 11
Dokunduğu Yer (Yöre)	: Kars
Bulunduğu Yer	: Yakutiye Medresesi
Dokuma Türü	: Kilim (Yün)
Ebatları (En / Boy)	: 330x155 cm.
Uygulanan Teknik	: İlikli
Kullanılan Renkler	: Kahverengi, sarı, siyah ve beyaz
Kullanılan Motif	: Kurtağzı, küpe, koçboynuzu, çengel, bereket ve ying-yang
Kalite	: 35x45
Dokumanın Tanımı	: Dikdörtgen şeklinde, iki ince bir kalın olmak üzere üç bordürden oluşmuş, bordürlerin içi tarak ve bitkisel motiflerle bezenmiştir. Kahverengi zemin üzerine geometrik şekiller içerisinde kurtağzı, küpe, koçboynuzu, çengel ve bereket motifleri kullanılmıştır. Oldukça yıpranmış durumdadır.

Şekil 53

Yakutiye Medresesi kilim örneği - 2

Katalog No 11, (Yakutiye Medresesi, fotoğraf : Terzioğlu, 2023)

ALTINCI BÖLÜM

Değerlendirme ve Karşılaştırma

Müzedede tespit ettiğimiz katalog 4, katalog 7 ve katalog 9'da kayıtlarda yöresi bilinmemektedir. Yaptığımız değerlendirme ve incelemeler sonucu bu üç halının Azerbaycan halısı olduğu kaynaklara dayanarak tespit edilmiştir. Aynı tasarımlı iki halı Azerbaycan'ın Gence-Kazak grubunun Kazak bölgesine aittir. Bir halı ise Azerbaycan'ın Karabağ grubuna ait olmaktadır.

Katalog No	: 4
Fotoğraf No	: 2079228
Envanter No	: 2010-3 (E)
Dokunduğu Yer (Yöre)	: Bilinmiyor
Dokuma Türü	: Halı (yün)
Ebatları (En / Boy)	: 120x167 cm.
Uygulanan Teknik	: Gördes düğüm
Kalite	: 35x40

Şekil 54

Halı Örneği – 2 (Gördes Düğüm)

Katalog No 4, (Erzurum Arkeoloji Müzesi)

Katalog No	: 9
Fotoğraf No	: 2079226
Envanter No	: 2010-1 (e)
Dokunduğu Yer (Yöre)	: Bilinmiyor
Dokuma Türü	: Halı
Ebatları (En / Boy)	: 124x205 cm.
Uygulanan Teknik	: Gördes düğüm
Kalite	: 35x40

Şekil 55

Halı Örneği – 5 (Gördes Düğüm)

Katalog No 9, (Erzurum Arkeoloji Müzesi)

Katalog 4 ve katalog 9’da bulunan aynı tasarım ve kompozisyonlu halının yöresi bilinmemektedir. İnceleme sonucu bu iki halının Azerbaycan halı sanatında, İkinci Gence-Kazak grubunun “Dağkesemen” adlı halısının 19. yüzyıl Kazak grubuna ait olduğu tespit edilmiştir. Halı günümüzde Azerbaycan Devlet Milli Halı ve Halk Sanat Müzesi’nde sergilenmektedir.

Şekil 56

Azerbaycan Kazak-Dağkesemen Halısı

(Kerimov, 1983)

Katalog No	: 7
Fotoğraf No	: 2078246
Envanter No	: 101-84
Dokunduğu Yer (Yöre)	: Bilinmiyor
Dokuma Türü	: Halı
Ebatları (En / Boy)	: 335x110 cm.
Uygulanan Teknik	: Gördes düğüm
Kalite	: 40x40

Şekil 57

Halı örneği – 4 (Gördes Düğüm)

Katalog No 7, (Erzurum Arkeoloji Müzesi)

Katalog 7’de bulunan aynı tasarım ve kompozisyonlu halının yöresi bilinmemektedir. İnceleme sonucu bu halı Azerbaycan halı sanatında Karabağ grubunun “Açma-Yumma” kompozisyonlu halısıdır. Şekil 47’deki halı, günümüzde Azerbaycan Devlet Milli Halı ve Halk Sanat Müzesi’nde sergilenmektedir. 20. yüzyıla ait olan bu halı 128x329 cm. ebatlarında olup müzedeki envanter numarası 6857’dir.

Şekil 58

Azərbaycan Dövlət Milli Halı və Halk Sanat Muzesi'nde bulunan halı bilgileri (Açma-Yumma)

Adı: xalça "Açma-yumma"
Mənşəyi: Qarabağ, Azərbaycan
Tarix: XX əsrin əvvəli
Material: əriş, xov – yun, arğac – pambıq
Texnika: simmetrik ilmə
Ölçü: 108x349 sm
İnv. №: 6857

Azərbaycan Dövlət Halı Muzesi

Şekil 59

Karabağ gurubu "Açma-Yumma" halısı

Azərbaycan Dövlət Halı Muzesi, inventar No 6857

Katalog No : 2
Fotoğraf No : 2079229
Envanter No : 2010 - 4 (E)
Dokunduğu Yer (Yöre) : Bilinmiyor
Dokuma Türü : Halı (Yün)
Ebatları (En / Boy) : 421x154 cm.
Uygulanan Teknik : Sine düğüm
Kalite : 40x60

Şekil 60

Halı Örneği – I (Sine Düğüm)

Katalog No 2, (Erzurum Arkeoloji Müzesi)

Katalog 2’de bulunan aynı tasarım ve kompozisyonlu halının yöresi bilinmemektedir. İnceleme sonucu bu halı Türkmenistan halı sanatında “ Türkmen Gülü” kompozisyonlu halısı olarak bilinmektedir. Türkmen halıları “ sine” düğüm dokuma tekniklerinde üretilmiştir. Görseldeki halı kaynağa göre 19. yüzyıla ve Orta Asya’ya aittir.

Şekil 61

Türkmen halısı

Wearden, J. (2003). *Oriental Carpets and Their Structure*

Şekil 62

İlikli kilim örneği-2

Katalog No 3, (Erzurum Arkeoloji Müzesi)

Katalog no 3'te ilikli kilim örneği bulunan aynı tasarım ve kompozisyonlu kilimin yöresi bilinmemektedir. İnceleme sonucu bu kilim Türk dokuma sanatında Erzurum kilimi olarak bilinmektedir. Görseldeki tek mihraplı hayat ağacı Erzurum kilimi kaynakta 19.yüzyıl düz dokuması olarak belirtilmiştir.

SONUÇ

Aktarılmış kültür olarak muhafaza etmemiz, geliştirmemiz ve sanat alanının sürekliliğini sağlamak adına gelecek kuşaklara aktarmakla mükellef olduğumuz dokumacılık, Türk kültürünün ve sanatının en önemli değerlerinden birisidir.

Nitel araştırma yöntemlerinden “durum çalışması” modeli kullanılan bu çalışmada, Erzurum Arkeoloji Müzesi’nde sergilendiği tespit edilen ve envantere kayıtlı 11 dokuma örneği çeşitli değişkenler bağlamında tahlil edilmiştir.

Çalışmanın “Birinci Bölüm”ünde dokumacılığın Türk kültüründeki önemi ve tarihine yer verilmiştir. “İkinci Bölüm”ünde Erzurum ilinin tarihi ve coğrafi konumuna ait bilgiler ve Erzurum Arkeoloji Müzesi’nin tarihçesi yer almaktadır “Üçüncü Bölüm”de dokuma sanatının tanımı, çeşitli teknikler ve motifler hakkında bilgi verilmiştir. “Dördüncü Bölüm”de ise Erzurum Arkeoloji Müzesi’nde bulunan dokumaların tekniği, renkleri, motifleri, kalitesi ve bu dokumaların müzeye nasıl aktarıldığına dair genel bilgiler verilmiştir. “Beşinci Bölüm”de Erzurum Arkeoloji Müzesi ve Yakutiye Medresesinde tespit edilen dokumalara yer verilmiş olup, katalog bilgileri aktarılmıştır. “Altıncı Bölüm”de müzede tespit edilen katalog 4, katalog 7 ve katalog 9’da kayıtlarda yer alan dokumaların yapılan değerlendirme ve incelemeler sonucunda bu üç halinin Azerbaycan halısı olduğu tespit edilmiştir. Katalog no 2’de yer alan dokumanın Türkmenistan’a ait bir eser olduğu, katalog no 3’te yer alan kilimin ise envanter kayıtlarında dokunduğu yöre bilinmemekte olup Erzurum yöresine ait olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmanın sonuçları genel itibariyle şu şekildedir: Erzurum Arkeoloji Müzesi’nde sergilenen ve katalog no 1’de yer alan çalışmada iliksiz kilim olduğu ve Erzurum’un Şenkaya ilçesine ait olduğu, katalog no 2’de bulunan dokumanın Türkmenistan halısı olup Gördes düğümlü halı tekniği uygulandığı, katalog no 3’te bulunan dokumanın ilikli kilim tekniği uygulanıp ve Erzurum yöresine ait olduğu, katalog no 4’te bulunan dokumanın Azerbaycan’ın Gence-Kazak yöresine ait Gördes düğümlü halı tekniği uygulandığı saptanmıştır. Katalog no 5’te bulunan dokumanın Kars yöresine ait Gördes düğümlü halı tekniği uygulandığı, katalog no 6’da bulunan dokuma örneğinin Kars yöresine ait cicim olup, atkı yüzlü sık cicim tekniği kullanıldığı, katalog no 7’de bulunan dokumanın Azerbaycan-Karabağ yöresine ait olup, Açma-Yuma kompozisyonlu halı tekniği kullanıldığı, katalog no 8’de bulunan dokuma Erzurum yöresine ait olduğu ve (ilikli-iliksiz) yani karışık kilim tekniği kullanıldığı, katalog no 9’da bulunan dokumanın Azerbaycan halı sanatında ikinci Gence-

Kazak gurubunun “Dağkesemen” adlı halısı 19.yy Kazak gurubuna ait olduğu ve Gördes düğüm tekniği kullanıldığı, katalog no 10’ da bulunan dokuma türünün Erzurum yöresine ait ilikli kilim tekniği kullanıldığı ve son olarak katalog no 11’de bulunan dokumanın Kars yöresine ait olup, ilikli kilim tekniği kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışma kapsamında incelenen 11 dokuma örneğinin 5 tanesinin halı türü olduğu, katalog no 6’da yer alan dokuma türünün cicim dokuma olduğu ve diğer dokuma örneklerinin tamamının ise kilim türü olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ebatları açısından en büyük dokumanın katalog no 2’de verilen halı örneği olduğu (421 x 154 cm), en küçük ebatlı örneğin ise katalog no 6’da verilen cicim örneği (64x123 cm) olduğu tespit edilmiştir.

İncelemesi yapılan dokuma örneklerinde genel olarak kahverengi, sarı, beyaz, siyah, yeşil, mavi, turuncu, kırmızı, bordo, gri, pembe, krem, mor, bej, lacivert, kiremit renklerinin kullanıldığı görülmüştür.

Son olarak araştırmaya konu olan 11 dokuma örneğinde analık ayrı zamanda doğurganlık anlamı içeren “eli belinde kadın”; bazı yörelerde balık ve eğri ala gibi isimlerle adlandırılan “çengel”; gücü, kudreti temsil eden, kötülüklerden koruduğu ve hastalıkları iyileştirdiği anlamına gelen “akrep”; yeniden varoluşun temsili olan “ejderha”; çoğalma, üreme anlamına gelen “berekat”; anneliği temsil eden “kanca”; evlenme talebini dile getirme anlamı taşıyan “küpe”; temizlik manası taşıyan “tarak”; kötü ve kem bakışlardan koruduğuna inanılan “göz”; beden ve ruh temizliği aynı zamanda hayatın akıcılığını temsil eden “suyolu”; çoğalma, bereket aynı zamanda yaşamın devamını temsil eden “aşk ve birleşim”; kahramanlık manasına gelen kurtağzı, gökten kaydığı zaman insan ruhunun bedeni terk ettiğine inanılan “yıldız”; özlem, sevgi, hüznün, mutluluk gibi farklı anlamları olan “kuş”; kahramanlık ve gücü temsil eden “koçboynuzu”; Türkmen gülü, bilgelik ve yönetim gücünü temsil eden “geyik”; toprağın altındaki köklerinin ebediyete, gövdesinin gökyüzüne, dallarının ise cennete uzanmayı temsil ettiği “hayat ağacı”; dini temsil eden ibrik; genç kızların evleneceği zamana kadar alınması gereken eşyaları saklamak için kullandıkları “sandık”; adak anlamına gelen “çiçek”, madalyon, ölümsüzlüğü simgeleyen “saç bağının” yanı sıra geometrik ve bitkisel motiflerin de kullanıldığı görülmüştür.

Yapılan bu çalışma, başta bilim dünyasına, Erzurum’a ve güzel sanatlar disiplinine az da olsa katkıda bulunmuş olmak ümidiyle sonlandırılmıştır.

KAYNAKÇA

- Acar, B. (1975). *Kilim ve Düz Dokuma Yaygular*, Hisar.
- Acar, B.B. (1982). *Kilim-Cicim, Zili-Sumak Türk Düz Dokuma Yayguları*, Eren.
- Acar, B.B., Hirsch, U. (1988). Carpets of the Vakıflar Museum İstanbul, Hursey.
- Akbil, F. B. (1970). *Türk El Sanatlarından Örnekler*, Akademi.
- Akpınarlı, H. F. & Arslan, P. (2018). Kuş Motifinin Özellikleri ve Kuş Motifli Döşemealtı Halıları, *Uluslararası Folklor Akademi Dergisi*, 1(3), 273-286.
- Akrep Motifi [Resim] (<https://hakkari.ktb.gov.tr/TR-159362/hakkari-kulturunde-kullanilan-motifler.html> 07.08.2023 tarihinde erişilmiştir)
- Aldoğan, A. (1988, 19-21 Ekim). *Anadolu Kültüründe-Sanatlarında Sembolik El Motifi*, [Sözlü bildiri]. 2. Battal Gazi ve Malatya Halk Kültürü Sempozyumu, Malatya.
- Aslanapa, O. (1987). *Türk Halı Sanatı'nın Bin Yılı*, Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd. Şti.
- Ateş, M. (1996). *Mitolojiler Semboller ve Halılar*, Symbol.
- Aytaç, Ç. (1982). *El Dokumacılığı*, MEB.
- Azerbaycan Devlet Halı Müzesi: <https://azcarpetmuseum.az/az/collection/22?page=7>, 22.09.2023 tarihinde erişildi)
- Bakırcı, N. (1997). Konya Mevlânâ Müzesi Halı Kumaş Seksyonunda Sergilenen Türk Halıları, *Ariş Sanat Tarihi Dergisi*, Doi : [10.34242/akmbaris.2019.84](https://doi.org/10.34242/akmbaris.2019.84)
- Bayraktaroğlu, S. (2014). Çağlayancerit Kezban Hatun Camiindeki Cicim, Zili ve Sumak Dokumaları, *Vakıflar Dergisi*, (42), 99-122
- Berinstain, V., Day, S., Flored, E., Galea-Blanc, C., Gelle, O., Mathias, M., Ziai, A., (1996). *Great Carpets Of The World*, ss.357
- Bilici, F. (2000). *Nahçıvan Etnografya Müzesi`ndeki düz dokumalar ve Anadolu dokumaları ile karşılaştırılması*, (Tez No. 94441) [Yüksek Lisans, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van] Yüksek Öğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi
- Çağlayan, M. Y. (2020). *Erzurum Ansiklopedisi* (<http://erzurumansiklopedi.com/erzurumun-cografi-ozellikleri/> 01.08.2023 Tarihinde erişilmiştir).
- Cicim (<https://www.etimolojiturkce.com/kelime/cicim>, 01.08.2023 tarihinde erişilmiştir)
- Deniz, B. (1998). *Ayvacık (Çanak kale) Yöresi Düz Dokuma Yayguları*, (Kilim-Cicim-Zili), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Deniz, B. (2000). *Türk Dünyasında Halı ve Düz Dokuma Yayguları*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Eli Belinde Motifi [Resim] (<https://tekstilbilgi.net/elibelindemotifi.html> 09.08.2023 tarihinde erişilmiştir)
- Erbek, M. (2002). *Çatalhöyük'ten Günümüze Anadolu Motifleri*, Kültür Bakanlığı.
- Ergüder, A. A. (2009). *Kars Yöresi Düz Dokumaları*, (Tez No. 253934) [Doktora, Atatürk Üniversitesi, Erzurum] Yüksek Öğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi
- Ersoy, A. (1990). Osmanlı Saray Kilimleri. *İlgi Dergisi*, (61) 2-7.
- Erzincan, A, Yıldız, C., Erken, E., Parlak. D., Akbak, S. , Evren, B., Ebeoğlu, S., Arslan, M., & Mercin, L. (2021). Anadolu Kilim Motiflerinin Sofra Seramiklerine Yansıması, *İMÜ*

Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Dergisi, 7(1), 127-162.
<https://doi.org/10.46641/medenyetsanat.913171>

- Erzurum Coğrafi Özellikleri. *Erzurum Ansiklopedi*.
(<http://erzurumansiklopedi.com/erzurumun-cografya-ozellikleri/m> 24.07.2023 tarihinde erişilmiştir)
- Erzurum Ticaret Borsası. *Erzurum Coğrafi Konumu*. (<https://www.erzurumtb.org.tr/sayfa-47-erzurumun-cografya-yapisi>)
- Etikan, S., Kılıçarslan, S. (2012). Düz Dokumalarda Nazar İnancı ve Göz Motifi, *Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi*, (10), 105-121.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduarte/issue/20730/221543>
- Genç, R. (1997). Kaşgarlı Mahmut'a Göre XI. Yüzyılda Türklerde Dokuma ve Yaygı işleri, *Arış Dergisi*, (3), 8-17. (<https://doi.org/10.34242/akmbaris.2019.97>, 22.07.2022 tarihinde erişilmiştir)
- Görgünay Kırzioğlu, N. (1987). *Anadolu'da Cicim Çeşitleri*, [Sözlü bildiri]. 3. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Ankara,
- Görgünay Kırzioğlu, N. (1990, 2-5 Nisan). *Kirkitli Dokumalarımızda Cecimlerimiz ve Van, Yakın Tarihimize Van Uluslararası Sempozyumu Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları*, Ankara, s.253- 272.
- Güleş, D. (2020). *Dokuma Sanatının Giysi Tasarımında Kullanımı ve Fırat Neziroğlu Örneği*, (Tez No. 632300) [Yüksek Lisans, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta] Yüksek Öğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi
- Günday, M. (2023). *Güncel Sanatta Geleneğin Temsili Olarak Çarpına Dokuma*, (Tez No. 668850) [Yüksek Lisans, Atatürk Üniversitesi, Erzurum] Yüksek Öğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi
- Gündoğdu, H., Bayhan, A. & Arslan, M. (2010). *Sanat Tarihi Açısından Erzurum*, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Yayınları.
- Hamidova, Ü. (2020). Kars ve Azerbaycan'ın Gence-Kazah Grubu İçinde Yer Alan Kara papak Halıları. *Arış Dergisi*, (16)90-111. DOI: 10.34242/akmbaris.2020.136
- Hatipoğlu, N. (1997). *Erzurum Müzesindeki Halı ve Kilimler*, (Tez No. 063419) [Yüksek Lisans, Atatürk Üniversitesi, Erzurum] Yüksek Öğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi
- İmer, Z. (1987). *Dokuma Tekniği – I*, Cem.
- Kalay, H. A. (2015). *Eskişehir Arkeoloji Müzesi'nde Bulunan Düz Dokumalar (Kilimler)*, (Tez No. 425691) [Doktora, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van] Yüksek Öğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi
- Karahan, R. (1992). *Konya Müzelerinde Bulunan Kilimler*. (Tez No. 21240) [Doktora, Selçuk Üniversitesi, Konya] Yüksek Öğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi
- Kardeşlik, S. (2010). İstanbul Vakıflar Halı Müzesinde Konservasyon Çalışmaları ve Yeni Keşfedilen Selçuklu Halıları, *Restorasyon Yıllığı Dergisi* (1), 113-122.
<https://acikerisim.fsm.edu.tr/xmlui/handle/11352/245,05.09.2023> tarihinde erişilmiştir)
- Karpuz, H. (1993). *Türk İslam Mesken Mimarisinde Erzurum Evleri*, Ankara Kültür Bakanlığı.
- Kaya, B. (2021). *Kolan ve çarpına dokuma örneklerinin incelenmesi: Antalya Müzesi örneği*, (Tez No. 661486) [Yüksek Lisans, Akdeniz Üniversitesi, Antalya] Yüksek Öğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi
- Kerimov, L. (1983). *Azerbayjan Carpet*, Bakü Gençlik Yayınevi

- Kılıçkan, H. (2004). *Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Bezeme Sanatı ve Örnekleri*, İnkılap.
- Koç Boynuzu Motifi [Resim] (<https://hakkari.ktb.gov.tr/TR-159362/hakkari-kulturunde-kullanilan-motifler.html>), 07.08.2023 tarihinde erişilmiştir
- Küçükkuşurlu, M. (2008). *Erzurum Belediyesi Tarihi I*, Dergâh.
- Kürkçüoğlu, E. (2007). *Ortaçağ'da Erzurum* (V-VI. Yüzyıllar) Güneş Vakfı
- Megep, (2011). *El Sanatları Teknolojisi Karışık Motif Çizimleri*, MEB.
- Megep, (2012). *El Sanatları Teknolojisi Demirci Halısı Dokuma*, MEB.
- Megep, (2012). *El Sanatları Teknolojisi Cicim Dokuma*, MEB.
- Megep, (2012). *El Sanatları Teknolojisi Sarız Kilimi Dokuma*, 215ESB377 MEB.
- Nazarlık ve Muska Motifi: (https://www.kilim.com/kilim-wiki/kilim-motifs/amulet-evil_eye), 01.08.2023 tarihinde erişilmiştir
- Oskay, N. (2017). *Gürcistan Ulusal Müzesi'nde bulunan düz dokuma örnekleri*, (Tez No. 498700) [Doktora, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van] Yüksek Öğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi
- Ölçer, N. (1988). *Türk ve İslam Eserleri Müzesi Kilimler*, Eren.
- Özbel, K. (1945). *El Sanatları – I*, Ulus.
- Özdoğan, D. (2008). *Başlangıcından Osmanlı Hakimiyetine Kadar Erzurum ve Çevresi*, (Tez No. 221717) [Fırat Üniversitesi, Elazığ] Yüksek Öğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi
- Özkahraman, E. (2010). *Hakkâri-Van Kilimleri*, Hisar Anadolu Destek Derneği.
- Pehlivan, M. (1984). *En Eski Çağlardan Urartu'nun Yıkılışına Kadar Erzurum ve Çevresi*, (Tez No. 346981) [Doktora, Atatürk Üniversitesi, Erzurum] Yüksek Öğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi
- Serfinaz, A. (1985). *Batıda Yeni Bir Tutku Türk Kilimleri* (6. Baskı) Antika.
- Soysaldı, A. (2009). *Düz Dokuma Teknikleri ve Teknik Desen Çizimleri*, Atatürk Kültür Merkezi.
- Strabon, (2000). *Antik Anadolu Coğrafyası*, (Çeviren: Adnan Pekman), Arkeoloji ve Sanat.
- Suyolu Motifi [Resim] (<https://stock.adobe.com/images/anadolu-hal-kilim-motifleri-su-yolu-motifi/249386935>), 09.08.2023, 14. 07. 2023 tarihinde erişilmiştir
- T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı. *Müzeler ve Örenyerleri*. (<https://erzurum.ktb.gov.tr/TR-56083/muzeler-ve-orenyerleri.html>) (29.07.2023 tarihinde erişilmiştir)
- T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı. *Erzurum Arkeoloji Müzesi*. (<https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44086/erzurum-muze-mudurlugu.html>) (29.07.2023 tarihinde erişilmiştir)
- T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı. *Erzurum Tarihi*: (<https://erzurum.ktb.gov.tr/TR-56064/tarihce.html>) (29.07.2023 tarihinde erişilmiştir)
- TSK. İç Hizmet Kanunu Madde: 45, (http://askerihukuk.net/FileUpload/ds158941/File/madde_45-50_-_garnizon_komutanligi.pdf), 16.07.2023 tarihinde erişilmiştir
- Tuzcu, B. F. (2022). *Tarsus yöresi dokuma örnekleri*, (Tez No. 760936) [Yüksek Lisans, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya] Yüksek Öğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi
- Yağan, Ş. Y. (1978). *Türk El Dokumacılığı*, İş Bankası.
- Yanıkbaş, B. (2022). Halı sanatı – Selçuklu Dönemi, Sanat Yolculuğu internet sitesi

(<https://www.sanatinyolculugu.com/hali-sanati-selcuklu-donemi/>,
<https://www.sanatinyolculugu.com/klasik-devir-turk-hali-sanati-usak-ve-bergama-halilari/> 03.07. 2023 tarihinde erişilmiştir)

Yetim, F. (2004). *Kastamonu el dokumacılığı ve üretilen dokumaların bazı özellikleri ile işletme teknikleri üzerine bir araştırma*, (Tez No. 149782) [Doktora, Ankara Üniversitesi, Ankara] Yüksek Öğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi

Yetkin, Ş. (1974). *Türk Halı Sanatı*, İş Bankası Kültür.

Yıldırım, A. (1999). Nitel araştırma yöntemlerinin temel özellikleri ve eğitim araştırmalarındaki yeri ve önemi. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 23(112), 7-17.

Yıldırım, R. (2019). *Adıyaman İli Bedeni Kilimlerinin Renk, Motif ve Kompozisyon Özelliklerinin İncelenmesi ve Tekstil Tasarımlarına Aktarılması*, (Tez No. 538258) [Yüksek Lisans, Gazi Üniversitesi, Ankara] Yüksek Öğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi

Yıldız Motifi [Resim] (<https://tr.pinterest.com/pin/554435404106265560> , 07.08.2023 tarihinde erişilmiştir)

Wearden, J. (2003). *Oriental Carpets and Their Structure*, V&A Publications, London

Züher, H. (1972). *Türk süsleme sanatı*, İş Bankası Kültür.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı:	M. Ufuk TERZIOĞLU
Doğum Yeri ve Tarihi	
Eğitim Bilgileri	
Lisans Öğrenimi	
Y. Lisans Öğrenimi	
Bildiği Yabancı Diller	
Sanatsal Faaliyetleri	
İletişim	
E –Posta Adresi	
Tarih	27.11.2023